

Cuprins**Capitolul 1. DELIMITĂRI TERMINOLOGICE ALE CONCEPTULUI DE BIBLIOTECĂ****Capitolul 2. CELE MAI VECHI BIBLIOTECI ÎN ANTICHITATE**

- II. 1. Biblioteca din Alexandria și prima lucrare bibliografică cunoscută
- II. 2. CTITORII BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA
- II. 3. DEZVOLTAREA BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA
- II. 4. BIBLIOTECARII CĂRTURARI
- II. 5. BIBLIOTECARI LITERARI
- II. 6. ERATOSTENE, OMUL DE ȘTIINȚĂ
- II. 7. CARACTERUL COLECȚIEI
- II.7. MĂRIMEA BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA
- II. 8. MOȘTENIREA BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA
- BIBLIOTECILE ÎN EVUL MEDIU

Capitolul 3. DE LA DESTINUL ISTORIEI LA CEL AL BIBLIOTECII ANTICE

- EVOLUȚIA CĂRȚII ȘI A BIBLIOTECILOR ÎN SECOLELE XVII - XVIII
- RENAȘTEREA CAROLINGIANĂ
- I. O PERSONALITATE REMARCABILĂ A EVULUI MEDIU TIMPURIU
- II. VECTORII REFORMELOR CULTURALE CAROLINGIENE
- III. ARTA MINIATURII
- IV. BIBLIOTECI MÂNĂSTIREȘTI ÎN TIMPUL LUI CAROL CEL MARE
- V. BIBLIOTECI ALE REȘEDINȚELOR EPISCOPALE
- VI. CONCLUZII

PAGINI DIN ISTORIA BIBLIOTECILOR

PARTEA I

BIBLIOTECILE ÎN ANTICHITATE

I. DELIMITĂRI TERMINOLOGICE ALE CONCEPTULUI DE BIBLIOTECĂ

Pentru toți aceia care și-au pus întrebarea de la ce număr de cărți adunate la un loc se poate vorbi de o bibliotecă sau în ce măsură acest concept se identifică mai mult cu instituția numită astfel decât cu o colecție de manuscrise și cărți cu caracter privat, parcurgerea capitoului ce urmează va putea fi lămuritoare.

Istoria scrisului și a cărții în antichitate conduce în mod nemijlocit spre conceptul de “bibliotecă”, desemnând în principiu instituția care le-a teaurizat spre a face posibilă promovarea și circulația valorilor culturii umane. Triada *scriere – carte – bibliotecă* constituie un produs cu rol de propulsare în evoluția civilizației umane, dar dacă începuturile scrierii se situează în depărtatele timpuri ale societății primitive, istoria bibliotecii se identifică în bună parte cu cea a cărții. Cuvântul “**bibliotecă**” provine din grecescul „**biblos**” care înseamnă **carte** și „**theke**” care semnifică **dulap de cărți**. Asupra etimologiei acestui cuvânt s-a vorbit îndelung emițându-se diferite ipoteze, dintre care una a persistat și anume că “**biblion**” ar fi diminutiv din cuvântul provenit de la „**biblos**” care semnifică **scoată**. Desigur că sensul folosit astăzi este clar, biblioteca este clădirea în care se depozitează cărți și publicații; este încăperea în care se păstrează cărțile; este mobila cu rafturi consacrată păstrării cărților, sau este titlul unor colecții de carte (ca și Biblioteca școlarului). Ca sens îndepărtat metaforic cuvântul apare în titlurile unor cărți. În 1978 Laurențiu Ulici și-a numit o carte ***Biblioteca Babel. Eseuri***. Mai cunoscut este romanul ***Biblioteca din Alexandria*** semnat de Petru Sălcudean. Sonia Iarian a scris ***Biblioteca fantastică***, iar Iarin George a creat ***Biblioteca pierdută*** ca volum de versuri, recurgând tot la acest termen. Gheorghe Tomozei își numea un volum de poezii ***Biblioteci fericite***, după cum Alexandru Călinescu își intitula un volum de studii ***Biblioteci deschise***. Se știe că în antichitate Iodor din Sicilia a scris ***Biblioteca istorică***. De la acest termen s-a constituit familia de cuvinte spre a se exprima și alte sensuri derivate ca: **bibliolatrie** (adoratie a cărților), **biblioclept** (hoț de cărți), **bibliofobie** (teamă de cărți, pe care le urăști), **bibliografie** (enumerare de scrieri), **bibliomanție** (divinație prin deschiderea la întâmplare a unei cărți), **ca bibliopegul** să fie legătorul de cărți.

Definiția consacrată bibliotecii ca instituție s-a dat în 1966, când s-a precizat că biblioteca este o colecție organizată de carte, documente grafice și audio-vizuale cât și serviciile prin care poate să se pună la dispoziție aceste materiale în scopul satisfacerii nevoilor de cercetare și de informare ale consumatorilor.

În Franța s-a insistat asupra importanței documentare a instituției, căci documentaristul a fost dintre cei dintâi care au descoperit importanța informaticii pentru a realiza de acum înainte bănci de date bibliografice, indiferent de natura lor. Aceste bănci oferă instantaneu cercetătorului pe ecran într-o imagine bogată și coerentă, fișiere tematice. În vremurile moderne, oricât progres am face, scopul bibliotecii rămâne același.

Paul Otlet spunea că bibliotecile sunt: ”depozite și instrumente ale naturii „. J.W.Goethe își amintea în spiritul aceluiași respect față de carte că a asistat la arderea

unei cărți printr-un ritual identic cu cel folosit în cazul vrăjitoarelor. Carlyl considera că biblioteca este o adevărată universitate în epoca noastră pentru că stăpânirea unei colecții de cărți echivalează cu absolvirea unei facultăți.

În romanul intitulat *Numele trandafirului* de Umberto Eco biblioteca ocupă locul esențial în dezlegarea misterului pentru că acei călugări existenți în cartea sa considerau că biblioteca era în același timp un rai, un Ierusalim ceresc și o lume subpământeană la marginea dintre pământul cunoscut și infern, de unde și concluzia: ”nu mă miram că taina nelegiuirilor se învârtea în jurul bibliotecii”.

Între cei mai recentți specialiști care au nuanțat definiția conceptului de bibliotecă se numără Louis Holtz, directorul unui institut francez de cercetare și de istorie a textelor. El a conceput *Histoire des bibliothèques françaises*, ca lucrare științifică a unei întregi echipe compuse din 30 de profesori universitari, cercetători specializați, directori de biblioteci și arhiviști*- paleografi, primul volum fiind apărut la Paris în 1989 sub coordonarea lui Andre Vernet. Noțiunea de bibliotecă în accepția lui Holtz „nu presupune numai existența scrierii și utilizarea ei curentă, de exemplu în administrație și drept; ea nu poate lua ființă decât dacă există cărți, indiferent de forma și conținutul lor sau, mai bine spus, o **lume a cărții**. Or, în vreme ce latinii aveau termeni pentru carte (liber, volumen, codex), ei au împrumutat de la greci termenul **bibliotheca** desemnând la origine rafturile în care se puneau cărțile, apoi, prin extensia sensului din epocile mai vechi, colecția de cărți și în fine, clădirea care le adăpostește » (ibidem, *Des bibliothèques antiques aux bibliothèques médiévales*, p.3-11) Oprindu-se asupra unei mutații decisive înregistrată în evoluția conceptului de la un sens restrâns la unul mai larg, instituțional, Richard Figuier în publicația *La bibliothèque*, apărută la Paris în 1991 și subintitulată deloc întâmplător „miroir de l’ame, memoire du monde”, el aprecia că istoria bibliotecii începe de fapt atunci când prin termenul acesta nu se mai înțelege doar cufărul sau cutia cu manuscrise, adică **armarium**-ul cum va fi numit mai târziu ceea ce grecii înțelegeau prin **biblion- theke**. Conceptul de bibliotecă se extinde acum desemnând un loc, așa cum pentru prima dată în antichitate fusese spațiul bibliotecii din Alexandria. Desigur că sensurile diverse ale conceptului nu se exclud unul pe celălalt, ci au o anumită complementaritate, ele radiind spre ideea de **unitate** pe care le-o conferă personalitatea, domeniile de interes, gustul și cultura posesorului unei colecții de cărți. Un alt criteriu ce întărește ideea de unitate este sfera utilizatorilor cărora le este adresată cartea colecționată în acea bibliotecă. Conceptul nu poate fi perceput cu adevărat decât dacă este urmărit într-o perspectivă socio-culturală, ca o componentă inalienabilă a istoriei omenirii înseși, aflată în legătură permanentă cu istoria ideilor din fiecare epocă.

II. CELE MAI VECHI BIBLIOTECI ÎN ANTICHITATE

În primele civilizații, bibliotecile ca instituții de cultură cu funcționalități multiple privind colectare, adăpostirea, teaurizarea culturii și civilizației umane, așa cum acestea au fost cuprinse în paginile unor cărți, (dacă dăm cuvântului un sens generic de document general), au fost o sursă de singulară importanță în sprijinul cunoașterii.

Spre deosebire de Egipt, unde scrisul era privilegiul preoților și al scribilor, în Mesopotamia el era la îndemâna multora. De aceea aici vor fi organizate și cele dintâi biblioteci în cetățile Assur, Nipur, Uruk, Ninive. Dintre aceste instituții străvechi, celebră a fost biblioteca întemeiată de Sargon al II-lea la Ninive, bibliotecă în care s-a păstrat zestrea de cultură pe care mesopotamienii au transmis-o umanității. Scribii răspunzând ordinului dat de stăpânii lor au tradus și au transcris în asiriană toate cărțile mesopotamiene pe care le-au descoperit. În felul acesta a fost salvată o mare parte din literatura babiloniană, constând în opere beletristice, texte religioase, liste cronologice, toate purtând câte o inscripție, un “ex libris” ce atestă că aceste cărți aparțineau regelui asirian Assurbanipal (669-627 î.Hr.), cel care după victoria împotriva Egiptului, a Babylonului și după distrugerea totală a Imperiului Elamit a atins apogeul puterii. Guvernatorul și războinicul Assurbanipal va deveni și întemeietorul unei biblioteci la Ninive, care în timpul Antichității avea să-și câștige în zona aceea prestigiul supremației. Pentru prima dată în istorie o mare personalitate s-a impus ca mare om de stat, ca militar, spre a sfârși drept iubitor de cărți. Această faimă în plan cultural pe care o va conferi instituției înființate îl va determina pe H. Curtius Wright să afirme că biblioteca din Ninive devenise o adevărată “Bibliotecă a Congresului”¹ pentru acea parte a lumii. Erau însumate în Biblioteca din Ninive toate cunoștințele care întruchipau civilizația asiriană, cu care culmina întreaga evoluție a culturii în Mesopotamia. Prin puterea sa de focalizare, această bibliotecă a nutrit întreaga evoluție a culturii din zona orientală respectivă de la cea sumeriană la cea caldeeană. Biblioteca din Ninive a găzduit literaturile Sumerului și pe cele ale vechiului Babylon. Desigur că încercând să reînvie vechea cultură babiloniană, caldeenii și la rândul lor persanii și grecii au modificat și îmbogățit zestrea moștenită, dar influența lor asupra evoluției culturale ulterioare a asirienilor este o realitate certă. După ce Babylonul a fost cucerit de Cyrus cel Mare în 539 î.Hr., biblioteca, ce reflecta un complex tezaur cultural, s-a îmbogățit cu elemente ale literaturii și gândirii egiptene, iar influența culturii persane în Orientul Apropiat a fost la rândul ei hotărâtoare pentru progresul societății.

Ajunsă până la noi, *Epopoea lui Ghilgameș*, prima epopee a omenirii și o capodoperă a literaturii universale, amintește de vremurile trecute. Între bibliotecile mesopotamiene, cea din Ninive este singura care a avut șansa de a dăinui. Cărțile ei constând în 20.000 de tăblițe de lut s-au păstrat până astăzi. Tăblițele din timpul domniei lui Nabucodonosor (sec.VII-VI î.Hr.) rețin mărturii edificatoare despre distrugerea regatului iudeilor. Aceste tăblițe se găsesc la British Museum din Londra.

În timp ce școlile epocii erau preocupate să reprezinte lingvistica, teologia, magia, astronomia și matematicile, templele colectau și adăposteau vaste biblioteci și arhive. În tablele sumeriene s-au păstrat mituri despre originea lumii, despre paradis,

---

¹ H. Curtius Wright....., în *ALLA World Encyclopedia*....., p.58

potop, proverbe, aforisme, poeme epice și fabule. O asemenea tabletă din 2000 î.Hr. conține un adevărat catalog literar, citând 62 de titluri de lucrări importante. Sumerienii au meritul de a fi fost adevărații pionieri ai tradiției culturale constituite în zonă, ei inventând o formă a scrisului, ce le-a asigurat prestigiul de inovatori în acel timp.

Mai târziu cu 500 de ani s-au creat tablete în care descoperim mențiunea: ”din spusele...”, atestând astfel ideea că exista de pe atunci o certă tradiție a scrisului. Așa cum dovedește Biblioteca din Ninive, scribii la ordinul stăpânilor lor au transcris în asiriană toate cărțile mesopotamienilor, greu de găsit la ei. Astfel, Nabucodonosor (605-562 î.Hr.), rege al Babylonului, a făcut din capitala regatului său o metropolă a lumii Orientului, înfrumusețând-o și a cucerit Siria și Palestina, mărindu-și în felul acesta statul. Pe tabletele din timpul domniei lui se relatează, așadar, și despre distrugerea regatului iudeu, dovedind astfel puterea de radiere documentară a instituției care a fost încă în Antichitate biblioteca. Fără aceste fundamente culturale nu ar fi fost create mai apoi strălucitoarele opere ale helenismului și ale civilizației alexandrine, urmate de perioada greco-romană, care avea să lase o tradiție fecundă Antichității târzii și Evului Mediu cu cei 1000 de ani ai săi.

II. 1. Biblioteca din Alexandria și prima lucrare bibliografică cunoscută

Anumite elemente ale culturii grecești au fost răspândite pe o zonă foarte întinsă cu ajutorul campaniilor militare ale lui Alexandru cel Mare, în jurul Mării Mediterane, având ca centru de radiere spirituală Alexandria din Egipt, unde s-a constituit pe la anul 300 î.Hr. un complex centru cultural și comercial al lumii elene, format din muzeu și bibliotecă, intitulat **Alexandrina**. La început de mileniu trei, acum când tocmai s-a redeschis la Alexandria o bibliotecă modernă, uimitoare ca dimensiuni și ca funcționalitate, concepută ca replică a celebrei biblioteci a Antichității, nu am putea realiza cu adevărat importanța evenimentială a unei asemenea împliniri fără a configura contextul în care aceasă instituție culturală s-a constituit în vechime. În comentariile lui Richardson s-au identificat 21 biblioteci în textele din *Cartea morților* și în alte surse, dar cercetătorii care l-au urmat, confruntând afirmațiile lui cu originalul textului vizat au ajuns la concluzia că Richardson a tradus greșit termenii-cheie, dându-le un sens inadecvat.

Înainte de Alexandria perioadei ptolemeice au existat în realitate numai arhive, dar nu și biblioteci cunoscute, atestate documentar. Arhivele se numeau “case de scris”, iar tăblițele cu scriere cuneiformă găsite la El-Amarna fuseseră adăpostite în arhive. Mai este invocată situația lui Diodorus din Sicilia, istoricul grec care a trăit în secolul I î.Hr., el fiind autorul cunoscutei lucrări *Biblioteca Istorică*, o istorie universală în care se face o retrospectivă a progresului înregistrat de la origini și până la anul 58 î.Hr. Așa cum va fi studiat în secolul al XIX-lea de către Richard Lepsius, Diodorus pare să fi găsit lângă mormântul lui Ramses II gravurile a doi bibliotecari, tată și fiu. S-a emis ipoteza că cei doi activaseră la Biblioteca sacră a regelui Osymandias. În fapt, pentru că această afirmație a lui Diodorus n-a fost atestată documentar, ea rămâne o supoziție. Confuzia este provocată de faptul că în vechime foarte multe temple erau numite biblioteci. Chiar dacă originile templului lui Isis din insula Philae nu sunt sigure, se știe că clădirea lui a fost păstrată de Ptolemei și de romani spre a atrage pelerini. O inscripție pe ușa de intrare se referea la existența unei camere a cărților, unde se păstrau textele cu incantațiile folosite de zeița Isis, care prin puterea cuvintelor magice i-a redat viață lui Osiris, soțul ei ucis de fratele acestuia și răzbunat de fiul său, Horus. Duă mențiunea lui Sidney I. Jackson, pe baza modelului

de la Edfu, avea să se edifice un nou templu al lui Horus, construcție romană concepută ca un instrument de reconciliere cu preoții egipteni. Pe pereții templului au fost încrustate titlurile a 37 de cărți. Aceasta este până în prezent singura bibliotecă din Egipt atestată arheologic înainte de aceea din Alexandria.

La 300 î.Hr. epoca marilor clasici s-a încheiat, dar acum ia avânt cercetarea științifică și se manifestă o erudiție fără precedent în stabilirea formei corecte a originalelor din creațiile scriitorilor clasici. Savanții din Alexandria inițiază și activitatea de comentare a literaturii clasice eline, lor revenindu-le sarcina și apoi meritul de a completa doctrina lui Pitagora. Ei vor fi considerați astfel creatorii corpului matematicilor elementare. Calimach din Cyrene (matematician în 235 î.Hr.) este socotit „părintele bibliografiei” datorită redactării primului catalog metodic al scriitorilor clasici, numit ***Pinakes***, care cu cele 120 de volume, adică suluri de papirus, va deveni cel dintâi repertoriu reprezentativ al vechii literaturi antice eline.

După epoca unei culturi tradiționale de tip oral ce fusese reprezentată de Homer și cuprinsese acolada făcută în timp de la eadul orb al secolului al IX-lea î.Hr. și până la Aristotel care a trăit între 384 și 322 î. Hr., Calimach din Cyrene care se naște în anul 305 î.Hr. va întruchipa o nouă cultură, cea scrisă, o cultură a cărții. Superioritatea acesteia devine evidentă, dacă avem în vedere între altele fie și numai faptul că sistemul educațional al grecilor-**paideia**- după moartea lui Alexandru cel Mare avea să se întărească tocmai prin cultura scrisă, considerată ca vitalizantă.

În secolele următoare, Canon Alexandrinus va avea ideea de a stabili mai exact limitele culturii clasice grecești, el selectând 180 de poeți, 50 de filozofi, 50 de istorici, 35 de oratori, aceștia fiind considerați reprezentanții civilizației eline.

Între comentatorii textelor clasice, Aristarch din Samotrace s-a distins drept cel mai însemnat critic, întrucât el a interpretat poemele homerice prin raportare la mitologia, arheologia și topografia Greciei.

Propagarea lor a variat în funcție de condițiile locale. După moartea în 323 î.Hr. a cuceritorului de 33 de ani, Alexandru cel Mare, domeniile sale au fost împărțite generalilor săi de frunte. Regimul stabilit în Egipt s-a dovedit în stare să creeze un centru de civilizație. Alexandria elenă a dominat Antichitatea apuseană pentru aproape un secol și jumătate (între aproximativ 300 – aproximativ 150 î.Hr.) și a rămas importantă până la ocuparea mahomedană din anul 640 d.Hr. Într-adevăr efectele sale pot fi încă observate. Câteva din acestea sunt parțial sau în întregime moștenirea mării biblioteci alexandrine. „Părintele” istoriei științei, faimosul istoric de cultură George Sarton (1884-1956), a descris biblioteca clar și captivant în textul și nu mai puțin în notele de subsol ale cărții sale ***Istoria științei*** (vol.II 1959, p.142,145, 147 – 157), lucrare editată cu acordul Universității din Harvard. Biblioteca cu un milion de volume a devenit cel mai mare depozit al spiritualității grecești de la Homer până la Aristotel, tezaur adăpostit în templul lui Saragis, după ce clădirea inițială s-a dovedit neîncăpătoare.

Sub denumirea de **Alexandrina** era cunoscut în Antichitate complexul format din muzeu și din biblioteca din Alexandria, desemnând un centru comercial și cultural al lumii elenistice. Având orgoliul superiorității lor culturale față de alte seminții ale vremii, grecii au folosit biblioteca și muzeul ca o dovadă peremptorie în acest sens. Dacă mai înainte eforturile se orientau spre acțiunea de traducere a unor texte importante din alte limbi, cum era ebraica, spre exemplu, de acum se constituie colecții ale bibliotecii bazate pe principiul că aici trebuia să existe câte un exemplar reprezentativ și corect din fiecare titlu al literaturii grecești. Practica achiziționării nu era numai cea standard, a contactului unui bibliotecar cu posesorul cărții pregătite pentru vânzare, ci și pe obligarea celor ce soseau pe vase în portul Alexandria să

predea cărțile deținute spre a fi copiate. Aceasta a devenit o practică tipică pentru epoca lui Ptolemeu. Galen preciza că asemenea cărți rămâneau în bibliotecă cu specificarea “provenite de pe vase”. În felul acesta s-au achiziționat nu numai opere de literatură clasică, ci și cărți de bucătărie, de magie, cu curiozități etc. Biblioteca din Alexandria își va dobândi prestigiul de bibliotecă națională a Egiptului în perioada elenistică tocmai pentru că spre deosebire de bibliotecile de pe teritoriul Greciei, partizane unor anumite mișcări de gândire, cea de la Alexandria aduna documente din toate școlile filozofice, fără excepție și fără preferințe. Spre deosebire de o bibliotecă privată, cum era cea ateniană a lui Aristotel, spre exemplu, integrată în școala filosofică a preceptorului lui Alexandru cel Mare, și sporită din averea personală a aceluia, Biblioteca din Alexandria era subvenționată de înșiși regii Egiptului, devenind o instituție de stat, la care obiectivele, misiunea științifică și culturală, modul de funcționare și accesul erau dictate și patronate de chiar conducătorii țării. Privilegiile de care ea se bucura financiar n-ar fi fost suficiente pentru a explica poziția supremă pe care o va ocupa în cultura lumii antice, dacă n-ar fi avut și o politică managerială de excepție. Prestigiul aristotelic al unui conducător de școală va fi înlocuit cu cel al regelui însuși, care înțelege la timp să asigure din punct de vedere tehnic autoritatea specialistului profesional, bibliotecarul, care organizează și face eficientă instituția, dar nu este exclusă nici ipoteza ca el să aibă, după model aristotelic, și grija creșterilor spirituale ale odraslelor regale. Numai astfel se va materializa la Alexandria cel mai îndrăzneț proiect livresc al lumii antice, funcționarea unei biblioteci universale.

II. 2. CTITORII BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA

Dacă despre arhitectura edificiilor și atmosfera instituției culturale din Alexandria, despre funcționarea și structurarea fondurilor de carte nu se cunoaște aproape nimic, s-au putut stabili unele repere cu privire la ctitorii ei.

Nucleul Bibliotecii a fost adunat în Grecia de Demetrios din Phaleron, adus de la Atena în secolului III î.Hr. pentru a dezvolta și îmbogăți colecția de tragedie grecească și de poezie comică. Spre a împlini un asemenea obiectiv era nevoie de realizarea unor ediții corecte ale textelor lui Eschil, Sofocel, Euripide și Aristofan. Demetrios poate fi numit fondatorul Bibliotecii, cu toate că onoarea aceasta poate fi atribuită în mod egal sau pe mai bună dreptate primului și celui de-al doilea dintre regii Ptolemei care au condus Egiptul după moartea lui Alexandru cel Mare, petrecută în anul 323 î.Hr. Biblioteca a fost organizată după dorința și pe cheltuiala lui Ptolemeu I Soter (367-283 î. Hr.), primul rege grec, fondator al dinastiei și care a luat locul lui Alexandru la conducerea Egiptului în 323 î. Hr, după ce din 305, cand a devenit rege, repurtase importante victorii militare în Palestina, Siria și Cypru. Tot lui îi revine meritul de a fi infrumusețat orașul Alexandria, care a devenit o mare capitală. Organizarea bibliotecii a fost încheiată de succesorul său Ptolemeu II Philadelphul (309- 246 î.Hr.), cel care a condus Egiptul între anii 283 și 246 î.Hr, înălțând Farul din Alexandria și asigurând hegemonia Egiptului asupra întregului Bazin Mediteranean. Deci, cea mai dreaptă cale de a rezuma discuția ar fi să spunem că Biblioteca din Alexandria a avut ca fondatori pe primii Ptolemei adică pe Soter, pe Philadelphul și totodată pe Demetrios, către anul 300 î.Hr.

A fost Demetrios primul bibliotecar? Dacă doriți, da, dar ar fi poate și mai corect să-l numim pe Zenodotos din Ephes ca fiind cel dintâi adevărat bibliotecar, căci el a fost primul **bibliophilax**, cum suna titlul său în grecește, adică director numit în instituție, într-o perioadă când catalogarea și traducerea, ca practici uzuale de achiziționare, erau recunoscute drept elemente importante în organizarea bibliotecii.

Zenodotos a fost la început critic, ca apoi să devină organizator al fondurilor bibliotecii, fiind numit, aşadar, director. Era momentul când pentru această instituție culturală la fel de importantă ca și îmbogățirea colecțiilor de carte devenise și modul de funcționare. Prestigiul literar de care avea să se bucure Zenodotos și mai tânărul Callimachos va atrage și pe Eratosthene din Cyrene, renumitul matematician, care a făcut primul calcul corect al circumferinței Pământului, astronom și filozof al școlii alexandrine. Eratosthene va deveni la rândul său director al bibliotecii din Alexandria. În secolul următor biblioteca va atrage și alți oameni prestigioși din lumea științei, numiți “prieteni ai muzeului”.

Un studiu elaborat cu minuțiozitate despre biblioteca alexandrină a fost publicat de Edward Alexander Parsons (*Biblioteca Alexandrină*, Amsterdam, Elsevier, 1952) și după părerea lui lista bibliotecarilor (lăsând deschisă discuția existenței unui „șef” sau „cap” al acestora, recunoscut formal) după opinia lui Sidney L. Jackson în capitolul *Antiquity* din studiul *Libraries and ...*, p.10 este următoarea:

Demetrios din Phaleron (284 î.H.)
Zenodotos din Ephes (284 – 260)
Callimachos din Cyrene (260 – 240)
Apollonios din Rhodos (240 – 235)
Eratosthene din Cyrene (235 – 195)
Aristophanes din Bizanț (195 – 180)
Apollonios din Eidographos (180 – 160)
Aristarchos din Samothrace (160 – 145)

Apollonius Eidographos era un gramatician despre care nu știm exact anii între care a trăit, dar este cert că el s-a ocupat în Bibliotecă cu aranjarea odelor lui Pindaros.

Așa cum este lista, trebuie făcute două observații evidente. Prima este că lista ilustrează foarte bine cosmopolitismul alexandrin. Cea de-a doua este că ea se oprește la mijlocul secolului al 2-lea î.Hr. Nici un bibliotecar de după această perioadă nu a mai fost menționat de nimeni.

După cât sunt cunoscuți bibliotecarii ei, vârsta de aur a Bibliotecii din Alexandria a durat mai puțin de un secol și jumătate, ea secundând cu cele 3 momente reprezentative, înălțarea, apogeul și decăderea a însăși evoluției civilizației pe care a reflectat-o și a susținut-o. Mircea Regneală afirma pe bună dreptate că biblioteca este „un sensibil barometru al unei societăți, al unei civilizații”², ceea ce Biblioteca din Alexandria poate ilustra cu prisosință.

II. 3. DEZVOLTAREA BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA

Mulțumită entuziasmului patronilor săi regali și abilității primilor lor sfătuitori, Demetrios și Zenodotos, Biblioteca din Alexandria s-a dezvoltat rapid. Ea avea 532.800 de role de papirus. O singură rolă putea cuprinde, spre exemplu, *Banchetul* lui Platon, scris pe 56 de pagini, fiecare a 36 de rânduri, o linie având 3,4 inci. Numai rareori se scria papirusul pe ambele fețe. Cărțile erau așezate în bibliotecă pe teme și se puteau folosi numai în acea incintă. Nu deținem nici-o dovadă a modului cum erau aranjate cărțile, pentru că în acest sens deținem date puține și lacunare. Din *Pinakes* înțelegem că elementele descrierii bibliografice au fost elaborate și introduse progresiv.

---

² Mircea Regneală, *Funcțiile bibliotecilor din Antichitate până în Renaștere și rolul lor cultural*, în volumul *Studii de biblioteconomie*, Editura Ex ponto, Constanța, 2001, p.11

Nu știm cum fusese concepută clădirea-mamă a bibliotecii, în ce stil arhitectonic a fost ea edificată, căci singurele date pe care le avem au parvenit de la arheologi și cronicari, făcându-se similitudini cu alte biblioteci grecești. Strabon, care a vizitat Egiptul după 24 de ani de la incendiul devastator ce a lovit catastrofal docurile din Alexandria în anul 47 î.Hr., în timpul invaziei lui Caesar, și când a ars Brucheionul, un district al orașului –port și odată cu el și biblioteca- filială de acolo, va aprecia largimea muzeului, în care erau prevăzute spații pentru dezbateri, holuri, camere de studiu, fără a preciza cum erau cărțile și cum funcționa biblioteca. Ne putem imagina aspectul bibliotecii mai degrabă făcând similitudini cu alte biblioteci, spre exemplu recurgând la studiile arheologice făcute la Pergam. Se poate astfel deduce că zona centrală, cea mai largă, a edificiului era dotată pentru activitățile religioase, dar funcția sacră a edificiului avea să dispară treptat, astfel încât în perioada romană vor rămâne active numai funcțiile practice legate de folosirea cărților. În general bibliotecile dețineau încăperi moderate ca dimensiuni. Tocmai pentru că devenise neîncăpătoare, clădirea inițială era deja prea mică pe la mijlocul secolului III și a fost necesară crearea unei biblioteci secundare în templul lui Serapis numit **Sarapeion** sau **Serapeum** în lumea greco-romană. Aproape 42.800 de suluri au fost date sau împrumutate Bibliotecii din Serapeum de către biblioteca principală. Aceasta a fost poate o modalitate de a face mai mult loc în biblioteca centrală prin respingerea exemplarelor imperfecte sau a duplicatelor.

Este de reținut faptul că regii Egiptului erau atât de dornici să-și îmbogățească biblioteca, încât au folosit metode samavolnice în acest scop. Ptolemeu Evergetes al III-lea, (care a domnit între 247-222 î.Hr.) a ordonat ca toți călătorii care ajung în Alexandria din străinătate să predea cărțile aflate asupra lor. Dacă aceste cărți nu se aflau în bibliotecă, ele erau păstrate, în timp ce exemplarele scrise pe papirus ieftin erau înapoiate proprietarilor. El l-a rugat pe bibliotecarul din Atena să-i împrumute exemplarele de gală ale cărților scrise de Eschil, Sofocle și Euripide, pentru a face transcrieri după ele, plătind drept garanție de înapoiere suma de 50 de talanți. Totuși el s-a hotărât să le păstreze, considerând că valorează mai mult decât banii pe care i-a dat și a înapoiat copii în loc de originale. Această poveste se pare că a fost răspândită începând de la Galen, un faimos filozof și fizician din secolul II, dar sursele sale nu sunt menționate în documente.

Biblioteca reprezenta memoria departamentelor științifice ale muzeului, în care activau savanții. Fizicienii aveau nevoie de lucrările lui Hypocrates și ale altor predecesori; astronomii se interesau de înregistrările unor observații și de teoriile timpurii. Am vrea să știm acum dacă observațiile babiloniene și egiptene erau disponibile în marea bibliotecă și câte din primele papirusuri cu date astronomice și astrologice existau acolo. Cantitatea acestor scrieri științifice timpurii, printr-o deducție logică, nu putea fi foarte mare și era mult mai ușor pentru oamenii de știință să le pună pe rafturile bibliotecilor proprii, fie de acasă, fie din laboratoare. Putem fi siguri că unul dintre coșmarurile bibliotecarilor din universitățile moderne a fost deja experimentat în Alexandria, anume : cum poate cineva să împace cu înțelepciune nevoile cititorilor de rând cu cele ale cititorilor deosebiți, fie ei simpli cercetători, fie savanți? Ar fi fost interesant pe baza căror principii izbuteau oamenii de carte din Alexandria să împartă cărțile între bibliotecile principale și cele departamentale.

Când se trece de la știință în genere la științele umaniste, importanța bibliotecii va crește incommensurabil. Aceasta se petrece pentru că în cazul disciplinelor umaniste biblioteca nu numai că oferă informații, dar conține și adevărate capodopere. În mod cert marea bibliotecă devenise un reper pentru toți oamenii de știință ai vremii. Anatomistul putea găsi cărți în bibliotecă, dar nu și corpuri umane. Astronomul putea

găsi cărți, dar nu stele cerului. Pe de altă parte dacă umanistul vrea să citească *Iliada* sau *Odiseea*, *Cântecul* lui Anacreion sau *odele* lui Simonides, aceste comori erau la dispoziția lui numai în bibliotecă și nu în altă parte. Biblioteca a devenit nu numai creierul și memoria muzeului, dar ea a fost chiar inima științelor umaniste din acea epocă, figurând ca model pentru toți cei ce proiectau să adune într-o instituție culturală întreaga memorie scrisă a lumii.

În mod paradoxal ea n-a putut fi o bibliotecă publică, de stat, ca cele actuale cu săli de lectură largi, deschise în mod generos tuturor celor dornici de cunoaștere. Ea n-a îndeplinit în societatea din Antichitate nici un scop educativ. Biblioteca din Alexandria avea, în sens grecesc, funcția teaurizatoare a unui depozit de carte.

II. 4. BIBLIOTECARII CĂRTURARI

Biblioteca din Alexandria a fost cu adevărat un nou început, la fel cum a fost și mare parte din muzeu. Înainte se lucrase la fel de mult în domeniul științelor umaniste, cât și în domeniul științelor exacte, și suntem perfect conștienți că cel puțin în ceea ce privește civilizația greacă, s-au publicat, s-au vândut, colectat și s-au criticat multe cărți începând din secolul V î.Hr. Ne putem imagina că în acea epocă mai existaseră biblioteci, mari și mici, private și publice, dar acum pentru prima dată mulți cărturari au fost repartizați să servească biblioteca.

Acest serviciu era mult mai complex și mai dificil decât cel al bibliotecarilor moderni. Să păstrezi cărți tipărite în ordine este relativ ușor pentru că fiecare dintre acele cărți este o unitate delimitată precis și ușor de cunoscut. În schimb, bibliotecarii din Alexandria trebuiau să se lupte cu un număr enorm de role de papirus, fiecare dintre acestea trebuind mai întâi identificată, apoi clasificată, catalogată, editată. Ultimul cuvânt, „editată” e cheia principalelor dificultăți, întrucât majoritatea textelor aflate pe acele role nu erau standardizate în nici un fel și definirea lor clară rămânea aproape imposibilă atâta timp cât acestea nu au fost cercetate cu atenție, editate și reduse la o formă economică. Cu alte cuvinte bibliotecarii din Alexandria nu erau doar simpli custozi și catalogatori, așa cum sunt bibliotecarii de azi, ci ei trebuiau să fie, și erau, filozofi desăvârșiți.

Într-adevăr, biblioteca din Alexandria era o adevărată pepinieră de filologi și umaniști, așa cum Muzeul era una de anatomiști și astronomi. Relația Bibliotecii cu Universitatea înființată în Alexandria de către neoplatonici nu este încă elucidată. Se păstrează dovezi numai din timpul conflictului religios din secolul IV d.Hr., când s-au produs multe revolte de stradă. După izbânda creștinilor în lupta contra păgânilor, nu avea să treacă prea mult timp până la cucerirea islamică din secolul VII d.Hr., când nu mai era de descoperit mai nimic din fâlnicia trecută a bibliotecii.

II. 5. BIBLIOTECARI LITERARI

Se poate crede că unii cercetători au îmbinat sarcinile activității de bibliotecari cu cele de tutori ai prinților regali. Acest lucru nu este deloc surprinzător, deoarece totul în Egiptul Ptolemeic se mișca în jurul regelui.

Regele nu era rege datorită grației divine, ci era el însuși divin. Straton era tutorele lui Philadelphos și când a fost chemat la Atena să conducă Licum în 288 (circa) a fost înlocuit ca tutore de poetul Philetos din Cos. Primul conducător al bibliotecii, Zenodotos din Efes, a fost unul din elevii lui Philetos din Cos; activitățile sale savante au fost atât de importante încât probabil că le dedica tot timpul său, atât cât nu era consumat de problemele administrative ale bibliotecii. Este foarte probabil

totuși că administrația era încă rudimentară. Aceasta era perioada inocenței administrative, o vârstă de aur în adevăratul sens al cuvântului. Toate îndatoririle erau îndepărtate în mod amical, fără birocrație și erau executate neformal și cu toată inima. Era foarte mult de lucru și nu era suficient numai să ordonezi rolele; fiecare din acestea necesita o cercetare amănunțită. În plus, textele trebuiau să fie și editate.

Zenodotos a discutat această problemă cu asistenții săi, cu Alexander din Pleuron (în Aitolia) și cu Lycophron din Chalcis (în Euboia), amândoi de origine pur grecească și care și-au împărțit între ei o sarcină importantă: corectarea și revizuirea poezilor greci. Zenodotos a luat pentru el partea leului: Homer și alți poeți. A realizat prima revizuire a *Iliadei* și *Odiseei*. Probabil el a fost responsabil de împărțirea fiecăreia dintre cele două opere epice în 24 de cărți. Studiul său asupra textului implica o analiză gramaticală și, deci, a dus la îmbunătățiri în ceea ce privește gramatica.

Callimachos din Cyrene a fost probabil născut în (circa) 310 î.Hr. A fost pentru o perioadă profesor de gramatică la Eleusis, lângă Alexandria. I-a fost prezentat regelui Ptolemaios al II-lea și numit bibliotecar în anul (circa) 260 și a păstrat această funcție până a murit în anul (circa) 240. La acea dată Biblioteca era deja foarte bogată, încât era imposibil de folosit fără un catalog.

Callimachos a alcătuit un catalog intitulat *Pinakes* sau „*Tabele cu cele mai reprezentative lucrări din toată cultura greacă și autorii lor*”, catalog care era atât de amănunțit încât a umplut 120 de role (dacă a fost un „catalog” de bibliotecă este o ipoteză mulțumitoare, dar care nu a fost încă demonstrată). Cărțile erau împărțite în 8 categorii, după domeniul în care s-au afirmat autorii lor ca : 1-dramatici; 2-poeți epici; 3-legiuitori; 4-filozofi; 5-istorici; 6-oratori; 7-retorici; 8-scriitori amestecați.

Această clasificare e foarte interesantă, deoarece scoate în evidență faptul că Biblioteca era în esență o instituție literară.

În care dintre cele 8 categorii erau introduse cărțile științifice? Posibil în cea de-a patra sau în cea de-a opta, care era variată, o categorie care este necesară pentru a completa orice schemă de clasificare. În unele dintre categorii aranjarea era făcută din punct de vedere cronologic. În altele era făcută după subiect sau alfabetic. Pentru fiecare carte era notat titlul, numele autorului (cu discuții despre colaboratorii autorului dacă acest lucru e neclar, primul sau primele două cuvinte și numărul de rânduri. Unele dintre aceste indicații erau probabil repetate pe etichetă (sillybos) atașată de fiecare rolă, deoarece clasificarea unui mare număr de obiecte necesită unele mărci de identificare și o etichetare pentru fiecare din ele.

„Pinakes” a fost mult mai mult decât o simplă listă, deoarece cuprindea observații istorice și critice, deci era un fel de „catalogue raisonne”, sau poate chiar fi numit o istorie a literaturii grecești. A ajuns însă acest catalog? Întrebarea ne apare ca firească deoarece o mulțime de cărți care erau disponibile cercetătorilor alexandrini s-au pierdut în întregime și multe altele sunt cunoscute numai după citatele scoase din ele de editori.

Realizarea catalogului *Pinakes* a necesitat un efort deosebit și, deci, Callimachos poate fi numit primul care a făcut un catalog (cu toate că munca lui a fost incomparabil mult mai dificilă și mai originală decât cea a realizatorilor moderni). Au existat discuții, care îi reproșau faptul că nu ar fi fost bibliotecar sau director al bibliotecii, ci numai cel care a făcut cataloage. Datorită absenței totale a unor definiții în ceea ce privește această funcție, problema poate fi discutată în mod util. Trebuie să ne amintim odată pentru totdeauna că bibliotecarii din acea vreme nu erau doar bibliotecari așa cum sunt acum. Ei erau oameni de litere, filologi, editori, lexicografi, istorici, filozofi, poeți. Ei pot fi oricare din aceste profesii sau toate deodată.

Cataloage ca ***Pinakes*** nu s-au mai păstrat din epoca aceea. Cunoaștem numai un alt catalog găsit la Rodoc, aparținând bibliotecii unui colegiu din secolul II î. Hr. În acesta numele scriitorilor erau trecute alfabetic, dar nu exista și o ordine alfabetică a cărților.

II. 6. ERATOSTENE, OMUL DE ȘTIINȚĂ

Datorită specificului activității pe care o efectuau primii bibliotecari, în mod explicabil ei au fost cu toți oameni de litere. Cercetarea și clasificarea cărților științifice necesită nu numai un efort intelectual, ci și grija unui om de știință. Următorul bibliotecar Eratostene din Cyrene (235-195 î.Hr.) a fost unul din cei mai mari oameni de știință din Antichitate. Ca personalitate cu deschidere largă, enciclopedică el a fost nu numai un matematician, astronom, geograf și cronolog, ci chiar și un filolog. Se poate spune că a fost primul filolog conștient, care și-a asumat numele de „Philologos”, chiar dacă mulți oameni au meritat acest nume înaintea lui, și mai mult decât el, nu numai în Grecia, dar și în Egiptul faraonilor, în Mesopotamia și în India. Eratostene și-a terminat studiile în Atena, dar a fost chemat la Alexandria de Ptolemeu Evergetes al III-lea (cel care a domnit între 247-222 î.Hr.) și a fost numit bibliotecar cam în anul 225 î.Hr.. Probabil că el a rămas în funcție până a murit, adică prin anul 192 î.Hr., la vârsta de 80 de ani. Două dintre scrierile sale au fost produsele secundare ale activității sale de bibliotecar. Una dintre aceste scrieri a fost studiul elaborat și intitulat ***Comedia vechiului pod***, cealaltă ***Cronografia***, fiind o încercare de a stabili cronologia Greciei vechi pe o bază științifică. Callimachos și cei care l-au urmat au întâmpinat dificultăți legate de cronologie. Aceste dificultăți erau numeroase în Antichitate, deoarece cronologiile locale erau nu numai independente unele de altele, ci adesea și contradictorii. A fost, deci, destul de normal pentru un bibliotecar și om de știință ca Eratostene să încerce să pună puțină ordine în acel haos cronologic așa cum a făcut, de altfel și în geodezie și în istoria geografiei.

II. 7. CARACTERUL COLECȚIEI

Fiindcă Biblioteca și catalogul elaborat al acesteia s-au pierdut, din cauză că au fost distruse, nu știm exact ce conțineau. Realizăm numai că biblioteca era foarte bogată și că deținea multe lucrări, care acum nu mai există. Miile de papirusuri care au fost descoperite în Egipt (nu neapărat în biblioteca din Alexandria) și care au fost cercetate în secolul nostru, au scos în evidență faptul că populația greacă din Egipt și orientalii vorbitori de limbă greacă, cunoștea foarte bine literatura greacă. Homer era evident mai popular decât toți scriitorii puși la un loc; apoi urmează în ordine descrescătoare a frecvenței Demostene, Euripide, Menandru, Platon, Tucidades, Hesiod, Socrate, Aristofan, Xenophon, Sofocle, Pindaros, Sappho. Există foarte puține fragmente din operele lui Aristotel, dar acest lucru e compensat de descoperirea unei lucrări întregi ce-i aparține, și anume ***Formarea Atenei*** într-un papirus ciudat, aflat acum la Muzeul Britanic. Destul de ciudat, Herodot, care ar fi trebuit să trezească un interes special grecilor din Egipt, era foarte puțin reprezentat. Papirusurile nu sunt importante numai pentru faptul că ne-au oferit multe fragmente din opere cunoscute, dar au scos la suprafață lucrări pierdute și au făcut să crească considerabil cunoștințele noastre în ceea ce privește alți autori. Păstrând toate proporțiile, grecii din Egipt erau mai erudiți decât mulți dintre contemporanii noștri.

Nu putem fi siguri de felul cum erau aranjate rolele pe rafturile bibliotecii sau care erau asemănările cu modul în care așezăm noi cărțile pe rafturi. Rolele nu puteau

fi aranjate vertical pe raft așa cum sunt așezate cărțile, dar ele ar fi putut fi dispuse orizontal. Chiar și atunci când rolele de papirus au fost în sfârșit înlocuite de codice, probabil că acestea erau așezate plat pe rafturi, așa cum se face adesea în zilele noastre în țările orientale cu cărțile arabe, persane sau chineze. Codicele nu au apărut totuși până mai târziu și nu erau predominante înainte de secolul V d.Hr.

Dar nu trebuie să insistăm prea mult asupra modului cum erau rolele aranjate. Fiind clasificate, deducem că rolele trebuiau așezate în rafturi separate, așa cum vor și la Roma, unde mai apoi bibliotecile avea stelaje și nișe, rafturile fiind ancorate în ziduri. Aceste lucruri puteau fi făcute numai atunci când erau așezate plat pe rafturi și în cazul în care nu se puteau rostogoli. Această rostogolire era împiedicată adăugând despărțitoare verticale și împărțind rafturile în compartimente sau casete speciale, după cum se dorea.

Probabil că cele mai prețioase role de papirus erau aranjate după modelul japonez. Adică la capete erau prevăzute întărituri, constând probabil într-o bucată de lemn care rămânea în exterior în ambele părți și care facilita plecarea în interior sau în exterior. O etichetă ieșită în afară (sillybes) putea fi atașată rolei.

La romani un număr de role erau așezate într-un compartiment (capsa) care putea să aibă propriul nume. Acestea erau două soluții asemănătoare ale aceleiași probleme și putem fi siguri că una sau cealaltă era folosită în orice bibliotecă mare. Deoarece bibliotecarii erau nerăbdători să-și îmbogățească colecțiile, foarte multe role erau copiate, dacă nu puteau fi obținute altfel. Anumite săli din bibliotecă trebuie să fi arătat ca un scriptorium medieval. Este posibil ca anumiți copişti să fi supravegheat și corectat lucrările altora, dar nu pare să se fi format o nouă metodă sau stil de a copia, așa cum s-a întâmplat mai târziu în scripturile medievale, cum sunt cele din Tours sau Corbie, St. Albans, Bury și St. Edmunds. Acest stil de copiere permite paleografului bine pregătit nu numai să dateze un manuscris, dar și să spună locul unde a fost scris. Este posibil să facem distincția între rolele **ptolemaice** și cele de mai târziu, dar studiul lor nu permite o datare mai exactă (în ceea ce privește domeniul paleografic). Copiștii eleni erau în general exacti. Principala cauză a greșelilor fiind aceeași ca și pentru dactilografii moderni: omiterea unuiu sau a mai multor rânduri din cauză că ochiul confundă două cuvinte identice la începutul sau la sfârșitul lor.

Asemenea texte erau accesibile unei elite de intelectuali ai vremii, astfel că oamenii de litere citeau la Alexandria în sălile speciale ale bibliotecii sau sub galerii ei acoperite, dezbătând problemele elenismului.

II.7. MĂRIMEA BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA

Biblioteca era foarte mare, dar este imposibil să știm cât de multe role conținea. Numerele avansate de diferiți autori variază considerabil. Pe măsură ce biblioteca se dezvolta constant, în mod logic numerele creșteau. După unii cercetători erau aproape 200000 de role la sfârșitul domniei lui Soter. După alți cercetători erau numai 100000 de role, la sfârșitul domniei fiului lui Soter; iar alte cercetări vorbesc de 500000 de role sau chiar 700000 de role în vremea lui Caesar. Numerele relative pentru anumite date pot avea diferite înțelesuri, căci ele se pot referi la lucrări sau la role și uneori erau mai multe lucrări într-o rolă sau mai multe role pentru o singură lucrare. Chiar și astăzi este greu să răspundem la întrebarea: „Câte cărți sunt în biblioteca ta?”, în mod exact și fără ambiguități. În cele din urmă numărul cărților nu contează atât de mult; cărțile pot fi foarte importante sau pot fi neînsemnate; pot fi într-o formă perfectă sau nu, pot fi multe copii imperfecte sau duplicate, sau pot fi

puține. Adevărata bogăție și măreție a bibliotecii nu depinde atât de mult de numărul cărților pe care le conține, ci de calitatea lor.

Este păcat că pe baza documentelor pe care acum le deținem nu putem vizualiza Biblioteca. Avem toate motivele să credem că era o clădire foarte frumoasă, cu holuri elegante și coloane. Ne-am fi dorit să vedem „mormanele” de papirusuri și biroul sau camera unde cititorii făceau comenzi, sălile unde puteau studia. Holurile erau probabil împodobite cu statui, basoreliefuli sau picturi pe pereți. Exemplaritatea bibliotecii alexandrine nu rezidă atât în monumentalitatea edificiilor ei, cât în obiectivul ei de a strânge la un loc și de a administra memoria umanității sintetizată în cărți, fie ele grecești sau barbare, aparținând trecutului ori prezentului. În sensul acesta, cele mai importante caracteristici ale unei instituții științifice și culturale ca aceea nu sunt pereții sau anexele, ci oamenii care folosesc colecțiile livrești; mândria unei biblioteci mari nu este atât de mult cărțile ei, ci distinșii cercetători care le studiază, pentru că fără cititori, cărțile nu au valoare. La Alexandria, ca nou oraș grecesc pe teritoriul Egiptului, unde conform tradiției a fost înmormântat Alexandru cel Mare în anul 323, prin exercițiul atât de rafinat sub raport intelectual al lecturii, scrierii și copierii de texte s-a putut configura un nou obiect de studiu, elenismul, care va deveni o dimensiune definitorie a culturii în Antichitatea europeană și nu numai în aceasta. În mod firesc va trebui să ne referim pentru început la puținii cercetători, care sunt numiți directori ai bibliotecii, sau cercetătorii științifici care trebuie să se ocupe cu organizarea conținutului bibliotecii, care ca și muzeul ce o adăpostea făcea parte din palatul regal al lui Ptolemeu Soter, palat situat în cartierul Brucheion din cetatea fondată de marele Alexandru.

II. 8. MOȘTENIREA BIBLIOTECII DIN ALEXANDRIA

Datorită bogăției fără precedent și fără egal în Antichitate a colecțiilor sale, Biblioteca din Alexandria, în care s-au realizat ediții corecte ale clasicilor literaturii eline și unde au fost achiziționate texte reprezentative ale culturii diferitelor popoare, a lăsat o substanțială moștenire posterității. Criticii care activau aici se pomeniseră în fața mai multor variante ale unor texte. Într-o instituție culturală de prestigiu a acesteia, în care copierea de texte devenise una dintre ocupațiile esențiale și reprezentative, era firesc să se stabilească standarde ale procesului de transcriere, cu care copiii erau familiarizați în instruirile ce precedau abordarea lucrării. Nu putem emite nici-o opinie referitoare la modul cum erau supravegheați și îndrumați copiii de către directorii bibliotecii, întrucât călătorii care au vizitat instituția și apoi au consemnat impresiile lor nu menționează nimic în acest sens. Cert rămâne faptul că practica de copiere a textelor era foarte importantă și ca atare frecventă acolo, la Alexandria, ca și în alte centre culturale dotate cu biblioteci ale perioadei elenistice. Ar fi riscant să credem că Alexandriei i se datorează în exclusivitate meritul unei asemenea tradiții, din moment ce la Pergam în a doua jumătate a secolului III î.Hr. Attalizi au impulsat acțiunea de edificare a unor construcții culturale importante, între care alături de teatru se afla și o bibliotecă, ce în curând avea să-și câștige un bun renume. În perioada romană, capitala Pergam va dobândi o nouă strălucire, datorită investițiilor care se fac aici.

Realizările de la Biblioteca alexandrină circulau în spațiul culturii antice, dacă avem în vedere, spre exemplu, declarația lui Dionysos din Halicarnas din secolul I î.Hr., care în realizarea unei bibliografii a folosit *Pinakes* din Pergam și cel de la Biblioteca din Alexandria.

Desigur că alte colecții s-au putut muta din Alexandria ori au fost create în perioada republicii romane în alte spații culturale, așa cum era Roma, unde Sulla a dus de la Atena biblioteca lui Aristotel. Se crede că Aristotel și-a lăsat biblioteca discipolului său Teophrastus, care la rândul său a dat ca moștenire propria bibliotecă și odată cu ea și pe cea dobândită de la dascălul lui, adică lui Neleus. Înainte de emiterea unei judecăți, ar trebui să punem în câmpână faptul că Aristotel era un metec, iar la Atena oamenii de asemenea condiție socială precară nu puteau deține nici-o avere. Ne întrebăm, ca atare cât de mare fusese în realitate biblioteca lui Aristotel ? Nu se poate stabili cu certitudine ce cărți a luat Neleus cu el la Skepsis, localitate aflată la 50 km de Pergam și unde s-a stabilit acesta. El trebuia să fi selectat cărțile cele mai semnificative și să le fi ascuns într-o pivniță de frica agenților care căutau documente pentru biblioteca din Pergam. Cât s-au deteriorat acestea până să fie cumpărate de Apellicon, atenianul tânăr și bogat? Oare în ce condiții și cu ce statut au ajuns ele la Apellicon? Nu cumva ele au fost cumpărate de trimișii lui Ptolemeu II pentru Biblioteca din Alexandria?

Posteritatea n-a putut elucidă nimic în acest sens. Cert rămâne numai adevărul că atunci când Sulla a cucerit Atena în anul 86 î.Hr., el a luat la Roma biblioteca lui Aristotel, prin confiscare de la defunctul Apellicon. Din cauza deteriorării lor, cărțile aveau să fie restaurate, iar la mijlocul secolului I î.Hr. ele au fost editate în mod corespunzător de către Andronicus din Rodos, după cum preciza Sidney Jackson³. Modelul aristotelic a avut rezonanțe cu mult mai ample, dacă avem în vedere faptul, observat de altfel și de către Strabon, anume că pleiada de cărturari pe care marea bibliotecă i-a adunat în jurul ei la Alexandria egipteană, aducându-i din diferite părți ale spațiului cultural elenistic repeta emulația intelectuală creată de Aristotel la Atena, unde înființase o școală de filosofie, liceul, care a stimulat cercetarea științifică și studiul, mai ales în domeniile poeziei, științei, istoriei și desigur în cel al filosofiei. Utilitatea bibliotecii ca instrument indispensabil de dezvoltare spirituală era înțeles în egală măsură la Atena ca și la Alexandria. Nu întâmplător Aristotel, care era supranumit "cititorul", a colecționat constituțiile a 158 de cetăți sub titlul de **Politeiai**, alături de care a așezat colecții de **Obiceiuri barbare**, **Proverbe** și **Probleme**. El dovedea că asemenea structuri în germene sunt tiparul pe care secolele următoare îl vor dezvolta.

PERGAMUL-VECHI CENTRU DE CIVILIZAȚIE

Situat la 60 m altitudine față de nivelul mării, raportat la 335 m altitudine a Acropolei din Atena grecească, Pergamul este așezat pe valea Bakircay din regiunea egeeană a Asiei Mici, pe un teren depresionar umplut de aluviuni. Din antichitate oamenii au fost atrași de fertilitatea acestui teren aluvionar și s-au instalat aici, încă de pe timpul primilor creștini. Râul Bakircay și-a schimbat cursul de-a lungul celor 3 perioade distincte ale configurării geografice a regiunii. Cursul râului s-a format pe vremea primilor creștini, iar numele lui are o istorie care trece prin mit. După Plutarh numele râului a fost la începuturi Astros, cum se numea fiul lui Poseidon, ca mai apoi, din cauza unui accident nefericit Kaikos, care ucisese odrasla unui guvernator, s-a sinucis aruncându-se în Astros, drept care râul i-a luat numele, ca în cele din urmă să ia numele văii pe care o traversează.

---

³ Sidney Jackson, în ALLa...p.223

FONDAREA PERGAMULUI

Așa cum sugerează rădăcina grecescă a toponimicelor **Pergamon** sau **Pergamos** și cea din limba latină a cuvântelor **Pergamum** sau **Pergamus**, anume **perg-**, **berg-** și **ama-** păstrate în limbile anatoliene, orașul acesta era o citadelă, a cărei naștere este învăluită în aură de legende. După una dintre ele, Pergamos, un fiu al Andromacăi și al lui Neoptolem, înainte de a se stabili în Asia Mică, a purtat cu regele Arios un război, pe care l-a câștigat. O altă legendă explică tot printr-o victorie războinică acest toponimic, numai că Pergamos era prietenul de încredere al unui rege local. Cert rămâne faptul că Pausanias menționează locul unde se afla mormântul Andromacăi, la sud de strada Soma, pe Yigmatepe, loc numit **Andromachion**.

Încă din preistorie aici existau așezări umane. În secolul III î.Hr., conform concluziilor trase prin compararea ceramicii găsite în împrejurimi și datele culturii Yortan, aici figura o zonă locuită. După ce a aparținut statului Lidiei, care înflorea în secolele VII- VI î. Hr., zona Pergamului a fost cucerită de perși în 546 î.Hr. Teritoriul vast cucerit de ei în Asia Mică a fost împărțit în 4 zone: Ionia, Helespontul, Cilicia și Lidia. Pergamul a suferit din cauza multelor atacuri produse în zonă.

În 334 î.Hr. Alexandru cel Mare la numai 22 de ani trece Dardanelele, înaintează în Asia Mică și pune capăt hegemoniei persane, care a durat 213 ani. Alexandru îl învingea pe Darius III și pune ca guvernator al Pergamului pe Labas, încredințând comandamentul cetății văduvei comandantului Memnon, numită Barsine. Se știe că după ce a întins până în Indii imperiul său în doar 10 ani, Alexandru a murit la 33 de ani, adică în 323 î.Hr. la Babel, după ce a afirmat că va lăsa conducerea celui mai vrednic urmaș, celui ce merită o asemenea grea răspundere. Generalii lui n-au fost capabili să ia locul împăratului, ci au luptat între ei sfârșind prin a împărți imperiul în Mesopotamia, Siria și Anatolia estică condusă de Seleucos, sudul și vestul Asiei Mici guvernate de Lisimac, iar Grecia și Macedonia i-au revenit Cassandreii. Toți cei trei, alături de regele Egiptului, Ptolemeu, au făcut o alianță atunci când generalul Antigon a năvălit în Asia în fruntea unei mari armate, războiul având să dureze din 315 până în 301 î.Hr. Victorios a ieșit Lisimac, el dovedindu-se a fi conștient de importanța strategică a Acropolei din Pergam, unde a stabilit o bază militară, instalându-și visteria cu cei 9000 de talanți de aur, pusă în paza unui ofițer de mare încredere. Lisimac s-a extins teritorial și a făcut alianțe matrimoniale. O a doua căsătorie diplomatică o face cu fiica lui Ptolemeu I pe când el avea 60 de ani, iar soția sa 20 de ani.

El pune preț pe importanța construcțiilor, fondând din nou Efesul, oraș dedicat tinerei sale soții, Arsinoe. Lisimac se senilizează și, crezând uneltirile soției lui, îl ucide în anul 284 î.Hr. pe fiul său din prima căsătorie, Agathocles, mult iubit de popor și de armată. Conducătorii armatei și marii demnitari ai Pergamului s-au revoltat, iar văduva decedatului cu tot anturajul ei s-a refugiat la regele Siriei, Seleucos. Guvernatorul Pergamului, Philetairos s-a baricadat în citadelă, încheind un tratat secret cu Seleucos, care, câpătând favoarea de a avea garda tezaurului, i-a declarat război lui Lysimac, care este ucis în luptă și oastea sa risipită. Philetairos refuză să dea tezaurul lui Seleucos, dar pune efigia acestuia pe monedele emise, recunoscându-i astfel hegemonia. Mai apoi va înlocui acea imagine cu propria sa efigie. Rămas cu tezaurul lui Lisimac, el înfrumusețează orașul, înălțând edificii somptuoase pe Acropole în anul 263 î. Hr., când începe perioada regatității.

Conform unei inscripții, el a ridicat la 20 km în sud de Pergam un templu în citadelele Marmurt pentru Cybela, zeița mamă a Anatoliei. A mai înălțat și un templu

pentru Apolon în cetatea Egee din munții Yunt. Împreună cu fratele său Eumene a dedicat un nou templu Demetrei. Philetairos se bucură, între altele, de onorurile cetății Kyzikos, unde anual se organizau serbări în cinstea lui. El a extins teritoriul Pergamului, care va fi lăsat la moarte în stăpânirea fiului său adoptiv, Eumene I. Acesta nu va fi recunoscut de Antiochos ca succesor al lui Philetairos, cerându-i-se din nou tezaurul. Cum Eumene I nu acceptă să i-l dea, se pregătește de luptă și pune pe fugă armata dușmanului, după ce însuși Antiochos este ucis de un soldat în anul 262 î.Hr. Datorită acestei victorii, Eumene I mărește teritoriul regatului său, fortifică Acropolele din Pergam și ridică noi ziduri de apărare pe linia frontierei. La poalele muntelui Ida s-a înălțat astfel fortăreața Philetairis, unde în amintirea eroului s-a edificat un templu, iar în Lidia s-a ridicat o cetate.

Nu este inexplicabil faptul că Eumene a continuat politica lui Philetairos, el întreținând bune relații cu diferite țări și orașe, pe care le-a întărit. Prin politica sa economică și-a sporit stima poporului său. Sistemul de guvernare în Pergam se baza pe alegerea anuală de către adunarea poporului a unui consiliu judecătoresc de 5 persoane, care conducea Pergamul. Ei erau numiți **strategos**. În semn de omagiu la Panateneele Athenei, celebrare organizată din 4 în 4 ani, li se depuneau coroane, simbolul meritelor deosebite dobândite în slujirea statului. Eumene a fost generos cu poporul care a început să-l numească **Eumene Binefăcătorul**. Politica lui a fost realistă și independentă. Sub conducerea sa Pergamul a devenit un centru artistic, științific și cultural important. Sportul a fost și el stimulat, mai ales că tânărul Attale înregistra frumoase succese sportive. Victoria lui a stârnit la Pergam o furtună de bucurie, orașul remarcându-se nu numai prin merite militare, ci și prin caii lui. Eumene I a fost divinizat ca o zeitățe, el murind în anul 241 î.Hr. după 22 ani de stăpânire.

Nepotul său, sub numele de Attale I, i-a luat locul ca rege, dar a refuzat să plătească tribut, ca înaintașii lui, tribului Tolisgoților și a trimis misionarii înapoi la Galati, care erau unul dintre cele 3 triburi ce aveau să împartă Anatolia în 3 zone de influență. Ei s-au regrupat în împrejurimile Ankyrei ca să atace Pergamul, luându-i tezaurul. Datorită jertfelor aduse zeilor, Attale I iese victorios în luptă, ucigând pe comandantul Galatilor. Pe Acropole în semn de recunoștință a fost ridicată o superbă statuie a Athenei, statuie așezată în curtea templului zeiței. Locuitorii Pergamului îl declară pe Attale I drept **Regele Salvator**, socotindu-l un semizeu. Acum au fost scoase monede de 4 drahme cu semnul independenței. Regatul lui se întinde până la munții Taurus. Dușmanii se regroupează făcând noi alianțe cu vecinii din Syria, dar cele 3 războaie duse de ei vor sfârși cu un nou eșec. Pergamul își întinde regatul de la Marea Marmara până la Munții Taurus. Pentru amintirea acestor victorii se va ridica în interiorul templului Athenei un monument cu un suport cu lungimea de 14 m, având în jur scene gravate în piatră ale luptelor purtate. Spre a rezista dușmanilor locali, regele decide să se orienteze spre Occident, aliindu-se cu grecii. Atunci când Filip V, regele Macedoniei, a copleșit teritoriile federației Aetoliei, locuitorii Pergamului s-au răspândit pe coastele regiunii. Roma, amenințată de Hannibal, și liga Aetoliei au creat o alianță la care a participat și Pergamul. Astfel, între regatele epocii, Pergamul era începând din anul 203 î.Hr. între primele aliate ale Romei. Attale I a purtat până la moarte război cu Filip V, regele Macedoniei. În cei 43 de ani de domnie, Attale a ridicat în orașul Pergam clădiri importante, monumente lui Zeus, frumoase sculpturi și o școală. Acum se edifică **biblioteca din Pergam**. Regina Appolonia, originară din Kyzikos, a născut 4 fii, numindu-i Eumene, Attale, Philetairos și Athenoias. Poporul a slăvit pe rege și pe soția lui, iar după moartea survenită în anul 197 î.Hr., s-a ridicat un templu în cinstea lor la Theos.

Fiul său care l-a urmat la tron sub numele de Eumene II între 197 și 159 î. Hr., a dorit să continue linia trasată de tată, menținând legătura cu Roma, extinzând teritoriul până la Bythinia și Cappadochia, și chiar până la nord de Meandru în 190 î.Hr. Regatul Pergamului s-a extins și în cealaltă parte peste Tracia, astfel că în cei 38 ani de domnie a lui Eumene II Pergamul atinge perioada maximei înfloriri din întreaga lui istorie, prin activitățile în domeniul civil și în cel militar. Apar monede cu numele regelui, care încuraja poezii, savanții, artiștii, fiind un erudit și un inteligent, asemenea tatălui său. El se înconjoară cu filozofi ca Menandru, istorici ca Pythias.

Pergamul devine un centru cultural și științific, în care înfloreau astronomia, matematica, literatura, tehnica practică, arhitectura, construcțiile navale. Se ridică masa de sacrificii pentru Zeus, care va fi înconjurată de galeria cu coloane din piața sacră a Athenei. Acum se îmbogățește și se extinde **biblioteca, fondată de Attale I**. Sălile sunt ornate cu operele de sculptură ale artiștilor, locul fiind transformat într-un **muzeu**. Istoricul Strabon va sublinia importanța aportului adus de el prin construirea de monumente sacre și de biblioteci. Regele avea să reconstruiască Pergamul, ruinat de atâtea războaie. Spațiile din interiorul zidurilor purtând numele lui Eumene II, **Acropolele Pergamului**, au fost decorate cu opere de artă, care ilustrează până în zilele noastre specificul spiritului creator al antichității.

Pentru că fiul regelui avea în momentul succesiunii la tron 12 ani, locul a fost luat de fratele lui în vârstă de 61 de ani. Acesta va fi regele Attale II, care a guvernat regatul Pergam între 159 și 138 î.Hr., dovedindu-se a fi un om de stat autoritar și bun politician. Pentru continuitatea regalității, văduva lui Eumene II Stratonice i-a devenit soție, iar pentru dragostea sa față de fratele său mai mare regele a fost supranumit de către popor **Attale Filadelful**. Temându-se de puterea regatului Pergam, Senatul din Roma a decis ca la frontiere să nu mai staționeze un număr mai mare de 1000 de soldați. Attale II a respectat ordinul, dar fiind atacat de regele Bitiniei, Prusias, s-a retras în Acropolele Pergamului, în timp ce dușmanul ardea orașul. Invadatorii au dus în Bitinia o statuie a sculptorului Pyromach care fusese plasată în **Asclepeion**, (acel spațiu dominat de statuia lui Asclepios), reprezentând un om de stat autoritar și politic.

Până la moarte, regele a menținut bune relații cu Roma, drept care el a trimis în capitala Imperiului Roman pe prezumtivul urmaș, în semn de cheazășie. Attale II a fost un mare constructor, el încurajând atât edificarea de noi clădiri în Pergam cât și la Efes, unde a susținut ridicarea unui pod care să împiedice aluviunile fluviului Caystru să primejduiască portul. El a domnit 21 de ani, timp în care s-a străduit să dezvolte cultura și arta Pergamului. Pe lângă statui ridicate zeilor, acum se înalță și monumente în cinstea înaintașilor și fraților săi, regele neuitând să comande și o statuie pentru el însuși. El protejează artiști ai lui Dionisos, ridicând o construcție, ca locaș de creație. Cretanii i-au înălțat o statuie de bronz în semn de recunoștință pentru binefacerile sale.

La 82 de ani regele a murit și nepotul lui l-a succedat sub numele de **Attale III**, care a domnit între 138 și 133 î.Hr., fiind preocupat de agricultură. Era numit și Filomet, adică cel ce-și iubește mama. A creat medicamente pe bază vegetală, pentru boli de piele. A căutat antidotul ierburilor otrăvitoare, experimentându-le pe condamnați și pe bolnavi. Pasionat de artă, a turnat figurine de bronz, cu mulaje de ceară. Când a fost furat tezaurul de la templul lui Zeus, regele Capadochiei, Ariarate, a cerut ajutorul regelui din Pergam, care a salvat tezaurul. Victoria a fost marcată prin înălțarea în Asclepeion, lângă statuie zeului sănătății Asclepios, o altă statuie a regelui, astfel că de atunci pe platforma statuii scrie: "Attale Filomet, regele

binefăcător, fiul regelui divin Eumen Soter”. Testamentar el lasă regatul său moștenire Romei. Pergamul devine colonie romană.

În epoca romană, temându-se de revoltele care au urmat, cei bogați au migrat cu toate bunurile lor spre locuri mai sigure. Trupe romane sunt trimise pentru înăbușirea revoltelor, Pergamul devenind prima provincie romană din Asia Mică, **Asia Minor**, cum o numeau romanii. Majoritatea artiștilor au părăsit Pergamul, refugiindu-se în Afrodizia, unde au fondat o școală de sculptură. Pergamul devine o importantă bază militară. Sub Cezar, orașul se liniștește, dar moartea lui o tulbură din nou. La împărțirea teritorială între Octavian și Antonius, Pergamul revine lui Antonius, care a dăruit Cleopatrei biblioteca orașului cu cele 200.000 de cărți, gest dezavuat de localnici, care s-au simțit dezonoși.

Victoria de la Actium a încheiat epoca republicii. Timp de 4 secole Pergamul și-a găsit pacea și liniștea. De câte ori vizita Augustus Asia Mică, venea și la Pergam. Ca să răspundă acestei simpatii, poporul a cerut permisiunea să-i înalțe un templu. Mai mult, ei au înălțat o statuie remarcabilă a imperatorului în Sanctuarul Athenei. În vremea lui Tiberius s-au ridicat construcțiile răvășite de un cutremur de pământ.

Pergamul a câștigat concursul la care au participat 11 orașe, având astfel dreptul de a ridica o statuie împăratului. Pe unul dintre cele mai înalte puncte de pe Acropole, împăratul Traian și-a ridicat un templu, terminat pe vremea împăratului Adrian, de când datează și edificiile importante din Asclepionul din Pergam și din Serapheion. Se mai pot vedea și azi interiorul templului și statuia din marmura a lui Traian, statuie care-l reprezintă îmbrăcat în zale, dar din păcate nu mai are capul împăratului. În vremea lui Marc Aurelius s-a înălțat un mic templu pe Acropole, dedicat soției sale, Faustina. Celebrul medic din Pergam Claudius Galenus, (galin = medic) este răsplătit de împărat printr-o medalie pentru bunele servicii. Pe ea se putea citi: „Din partea împăratului romanilor Antonius împăratului medicinei, Galenus”. Prin ruga adresată zeilor, conform inscripției păstrate de lângă altarul lui Zeus, localnicii vroiau să alunge o epidemie de ciumă, care s-a abătut în acel timp peste Pergam.

La întoarcerea dintr-o campanie în Tracia, împăratul Caracalla a fost victima unui grav accident pe mare. A venit să fie îngrijit la Pergam în Asclepieion. După vindecare, el a făcut daruri zeilor și și-a înălțat o statuie în templul din centrul orașului. A acoperit cu marmura Templul lui Dionisos, aflat la capătul terasei din Pergam. Caracalla a oferit Pergamului, ca și Izmirului, statutul de mare capitală a zonei. Totuși, o asemenea calitate, în fapt avea numai Efesus, impus drept capitala financiară și comercială a Asiei Mici.

O nouă epocă, cea bizantină, începe pentru Pergam după împărțirea Imperiului Roman în două, eveniment petrecut în 395 d. Hr., când Pergamul a fost dat Imperiului Roman de Apus.

La începutul creștinismului Pergamul era nu numai principalul centru de cultură al imperiului, ci și un susținător al politeismului, drept care el a fost numit de Sfântul Yuhana “tronul lui Satan”. Creștinismul se răspândește impetuos cu începere din secolul III, influența lui fiind tot mai mare. Un împărat roman pune să fie sfâșiati de fiare în arenă 3 creștini, eveniment care a avut mare ecou în Pergam. Monoteismul se impune și una dintre cele 7 biserici întemeiate de Sf. Paul în vestul Asiei Mici a fost la Pergam. În 379 Constantin cel Mare, devenit împărat al Constantinopolului, declară creștinismul ca religia oficială a imperiului. În secolul VII aici se găsea o colonie de emigranți armeni. Năvălesc aici și arabii, care au rămas pe Acropole timp de un an. Apoi orașul va avea importanță militară. În secolul al XII-lea el a fost atacat

de turci. Cu ocazia împărțirii Imperiului Bizantin, deși Pergamul a fost dat Imperiului Latin din Bizanț, aceste provincii n-au putut fi niciodată stăpânite de ei.

În 1036 Pergamul a căzut sub stăpânire turcească, în urma victoriei lui Orhan Gazi, devenind al doilea beylicat după Balikesir. Aici s-au refugiat turcii alungați de mongoli și conduși de Ece Halil, comandantul care dă și azi denumirea cartierului Atmaca din oraș, supranumit cartierul d'Ece Halil. După 1345 Pergamul a trecut în mâinile otomanilor pirzându-și importanța militară de fortăreață. Populația turcă a coborât în valea râului Bakircay și pe câmpiile din preajmă. Orașul a fost cucerit și distrus de Timur după bătălia de la Ankara. În orașul reconstruit s-au înălțat moschei, școli, și hanuri. Sub ocupație otomană Pergamul a fost atașat rând pe rând la provincia Balikesir, Manisa și Izmir. În secolul al XVII-lea un mare cutremur de pământ a distrus Acropolele din Pergam. Între 1919 și 1922 Pergamul a trecut sub stăpânire grecească, dar conform înțelegerii de la Lausanne grecii expulzați de acolo au fost ocrotiți de armata greacă în retragere. Astăzi Pergamul este o localitate de interes agricol, turistic și un sit de o reală importanță arheologică a Anatoliei.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA PERGAM

Descoperirea comorilor arheologice de la Pergam s-a realizat în etape succesive, izbânzile obținute datorându-se unor experți pricepuți și generoși în entuziasmul lor.

1. Între 1865 și 1875 inginerul de cale ferată Carl Humann în timpul excursiei sale în Anatolia a admirat Acropolele din Pergam. După un an a dirijat șantierul unei căi ferate în regiune și a început săpăturile, descoperind o bucată de friză antică, pe care a studiat-o cu specialiști din Berlin, care au constatat că este vorba despre un fragment de friză din Altarul lui Zeus. Directorul Muzeului din Berlin l-a încurajat să continue cercetarea sa. Sultanul i-a dat în 1877 autorizația necesară și pentru început săpăturile au fost localizate exact la Altarul lui Zeus. În această primă etapă de cercetări, arheologice care a durat 20 de ani, s-au descoperit superbul Altar al lui Zeus, Sanctuarul Athenei, Teatrul, Agora superioară, templul lui Dionisos, terasa, palatele regale, templul lui Traian, aducțiunile de apă sub presiune și s-a stabilit topografia întregii regiuni. Numeroasele statui găsite și lucrările în frescă de marmură de mai mici dimensiuni au fost transportate la Berlin unde pot fi admirate la Muzeul Pergamon.

2. Între 1900 și 1913 direcția șantierului a fost dată lui Wilhelm Dorpfeld, care realizase săpături la Troia. Acum se descoperă Gymnasiumul, Sanctuarul Herei, vechea stradă principală, case și magazine, chiar și tumulușii din apropierea Pergamului. La declanșarea primului război mondial săpăturile sunt oprite.

3. După fondare Republicii Turce, datorită lui Kemal Atatürk, pasionat în cercetări arheologice și istorice, săpăturile sunt reluate la Pergam din 1927, ca în mai bine de 10 ani, sub direcția lui Theodor Wiegand să fie descoperit Arsenalul în extremitatea nordică a Acropolei, incinta Heroonului, Sanctuarul Demetrei, Cimitirul lui Musalla. Institutul German de Arheologie a construit un muzeu, inaugurat în 1933. Președintele Atatürk a vizitat Ascepieionul încurajând săpăturile, care aveau să fie stopate în timpul celui de-al doilea război mondial.

4. Cu începere din 1957 direcția șantierului arheologic de la Pergam a fost încredințată lui Erich Boehringer. Lucrările au continuat în spațiul sacru al Ascepieionului, spre Nicephorele din Cimitirul lui Musalla, pentru curățirea terasei lui Traian, a zidurilor și a altor spații care se cereau restaurate. Între 1969 și 1971

săpăturile s-au localizat în zona pieței sacre a Asclepieionului, a teatrului și a colonadei de la galeria de nord, care au fost restaurate cu ajutorul unor arhitecți turci.

5. După 1972 lucrările au continuat sub conducerea lui Wolfgang Radt, ele prelungindu-se până în prezent. Ținta o constituie pantele Acropolei, sanctuarele aflate la 5 km nord-est de Acropole la Kapıkaya și sanctuarele Cybelei și de la Mitros. Colonadele Templului lui Traian și-au reluat locul original și s-au stabilit rețelele de aducțiune ale apei. Au fost scoase la lumină prin săpăturile efectuate în 1977 la Kestel, în nord-estul Acropolei, atelierele de olărit ale Pergamului antic, demonstrându-se astfel că în civilizația helenistică și romană aici funcționa un centru de artă ceramică important. Au mai fost descoperite multe sanctuare.

Pe baza acestor cercetări s-a constatat că primele ziduri la Pergam datează din secolele V-IV î.Hr. și ele se situează la extremitatea nordică a Acropolei. Perioada maximei splendori a fost cea romană, a împăraților Traian și Adrian, când orașul s-a extins spre câmpie, ca în epoca celui de-al doilea imperiu Pergamul să numere 150.000 de locuitori. În epoca tardivă a imperiului roman orașul se retrage din nou spre Acropole, astfel că în perioada bizantină el se micșorează, concentrându-se spre vârful Acropolei. După demolarea produsă în secolul al XVII-lea de cutremur, când Acropolea a fost distrusă în întregime, săpăturile începute în secolul al XIX-lea au scos la lumină ruinele pe care pot fi văzute și azi.

VIZITAREA PERGAMULUI

Principalele obiective pe care ți le poți propune odată ce ai trecut de linia ovaloidă a zidurilor cetății sunt: Heroonul, Altarul lui Zeus, Agora superioară, Sanctuarul și templul Athenei, Biblioteca, Palatele regale, Arsenalul, Templul lui Traian, Teatrul și terasa, Templul lui Dionysos, Băile, Micul gimnaziu, Sala de cult dionisiac, Sanctuarul Demetrei cu terasa lui, Sanctuarul Herei și gimnaziile sale, Casa consulului Attale, Agora inferioară și poarta lui Eumene.

Să pornim cu toată imaginația noastră la drum, așadar! Vom răzbate cu gândul spre un timp îndepărtat, cu un mod de viață atât de deosebit de al nostru. Ne putem întreba: oare ce simțeau, cum cugetau oamenii antichității, ce idealuri își propuneau, ce înțelegeau prin ideea de bine, de frumos, de dreptate? Hai să încercăm să le pricepem felul de a exista.

Imediat ce părăsești parcare Acropolei pornind spre citadelă pe un drum la stânga, dai de vestigiile Heroonului, unde se oficia cultul pentru regii Attale I și Eumene II, care după moarte au fost sanctificați.

Construcția Heroonului cuprinde un peristil central, o sală de cult și un ansamblu de săli secundare. Spre curte ai acces prin două intrări și prin niște culoare lungi. **Curtea centrală** este înconjurată de coloane subțiri de marmură. În spatele lor este plasat un mare salon, unde se desfășurau banchetele rituale care urmau ceremoniilor de cult. În estul acestui salon era **sala de cult**, care în epoca helenistică măsura 6/12 m și avea în peretele de nord o nișă pentru statuie. În perioada imperială romană aceasta a fost singura sală transformată, mărindu-se spre a deveni aproape patrată, de 12/13 m. O platformă îngustă a fost anexată vis à vis de zidul care avea nișa, iar zidurile au fost acoperite cu plăci de marmură, adăugându-li-se nișe. Apoi s-a supraetajat construcția cu coloane corintice, care dădeau sălii de cult aspectul unui turn cu coloane. În mod ciudat, săpăturile n-au scos la iveală mormintele regilor, ci numai locuințe, în care existau rezervoare private de apă. În apropierea intrării în Heroon se găsea un mare rezervor de apă. Existau și magazine.

ALTARUL LUI ZEUS

El a fost construit în epoca lui Eumene II, în amintirea victoriei dobândite împotriva galaților și este situat în sudul Sanctuarului Athenei, în mijlocul unei piețe aflate la 25 m mai jos. Această terasă este de 69/ 77m . Edificiul avea 2 etaje, iar clădirea semăna cu o potcoavă, interiorul parterului fiind masiv, realizat dintr-un singur bloc. Subiectul principal al frizelor cu bazoreliefuri era *Gigantomahia- uriașii*. Ele erau întinse pe o lungime de 120 m și o înălțime de 2,30 m, făcând turul complet al edificiului. Etajul superior era înconjurat de **stoa** conică – o lungă galerie ionică . În altar se putea intra prin latura vestică, urcând cele 20 de trepte ale scării, traversând pe atunci o galerie cu coloane ca să ajungi în spațiul central dreptunghiular, unde aveau loc sacrificiile. Acest spațiu era înconjurat de ziduri în formă de potcoavă. În interiorul și exteriorul lor se găseau galerii cu coloane în stil ionic. În exterior era o platformă de piatră prevăzută probabil cu statui. În interiorul galeriei erau bazoreliefuri ce povesteau viața fondatorului legendar al Pergamului, Telefos.

Sacrificiile aveau loc la baza altarului, apoi erau duse arzând în partea de sus a clădirii și oferite zeului. Femeile nu participau decât la prima parte a ceremoniei. Bărbații singuri aveau acces în partea superioară a edificiului unde se producea arderea sacră.

Descrierea bazoreliefurilor. Pornind din vest, putem observa cele mai frumoase lucrări în basorelief, operă a școlii de sculptură din Pergam, aparținând stilului baroc. Numele artiștilor care au creat aceste bazoreliefuri sunt gravate pe bordura superioară a acestora. La intrarea în sanctuar, la est de altar, se zăresc mai întâi frizele în basorelief ale lui Zeus și ale Athenei. Această imagine forma centrul frizei. Aici Zeus luptă cu cei trei uriași. Zeița Athena , purtând o cască pe cap, scut în mână, cap de meduză făcut din piele de șarpe la piept, prinde de păr pe unii din tinerii uriași cu aripi. Gee, zeița Pământului, ca mamă a uriașilor, cere îndurare pentru fiul ei, dar șarpele Athenei otrăvește uriașul. Nice vine bătând din aripi ca să celebreze victoria, marcată printr-o coroană de lauri pusă pe capul Athenei.

Friza din est reprezintă pe Leto, mamă a lui Artemis și Apollo, care cu o torță ținută în ambele mâini arde aripile uriașului Tittios, cel cu ghiare de pasăre, doborându-l la pământ.

Artemis și Apollo luptă cu uriașii. În fața lui Apollo zace uriașul Ephialt, pe care îl rănește la ochi. În finalul scenei se vede zeul războiului Ares, călcând în picioare pe uriașul doborât.

În nordul Altarului lui Zeus sunt zeii ce reprezentau Noaptea și Tenebrelor. Printre ei, Zeul constelațiilor- Orion, Zeul Noptii- Nix, Zeița Fatalității- Moira cât și Afrodita- Zeița Frumuseții. La extremitatea dreaptă a frizei de nord se observă carele lui Poseidon, Zeul Mărilor, ca la extremitatea stângă, în vest să apară zeii mărilor. Este ilustrată înfruntarea dintre Triton- Zeul valurilor, Amphitria- soția lui Poseidon, Nere- tatăl Amphitriei și soția sa Doris cu uriașii. Cel cu barbă, cămașă de muncitor ar putea fi zeul Hephois. Friza dreaptă din extremitatea vestică reprezintă grupul lui Dionisos. Pe friza din sudul altarului este reprezentat războiul dintre zeii luminii și ai zilei înfruntând uriașii. În acest ansamblu apar și Zeul soarelui- Helios, Selenos, Eos și Rheis, mama lui Zeus.

La etajul doi în interiorul zidurilor se povestește viața lui Telefos. Fiul lui Hercule cu fiica regelui Aleos din Arcadia, aruncat într-o cutie pe mare, este găsit în apropierea Pergamului și adoptat de Teutras, regele Miziei. Devenit un bărbat tânăr, Telefos, ascultând cuvintele unui prezicător, pleacă cu prietenii lui în căutarea mamei sale. Sosit la regele, pe care îl ajută într-o luptă, este răsplătit cu fiica, oferită

drept soție. Abia începută, ceremonia este întreruptă de un șarpe ce se aruncă între cei doi miri, care de fapt erau mamă și fiu. Sunt reprezentate recunoașterea mamei de către fiu, moartea lui Teutras, Telefos devenind rege și, probabil, căsătoria lui cu Hiera. Se povestește apoi participarea lui Telefos la războiul Troiei, unde el este rănit de lancea lui Achile. Pe ultimul panou Telefos apare zăcând mort.

AGORA SUPERIOARĂ

Ca piață înconjurată de edificii, ea având rol politic și economic, Agora din Pergam se situa pe o terasă mai joasă, aflată la sud de Altarul lui Zeus, deosebindu-se de alte agore prin forma sa de L, cerută de configurația terenului. Are o galerie de coloane în stil doric. Datează din epoca elenistică și servea comerțului, cu depozitele pentru magazine. Avea și un templu dedicat lui Hermes. Ea avea o suprafață pavată cu pietre de dimensiunile 40/60 cm, piața nefiind reparată până în Evul Mediu, când în secolul VIII pietrele au fost folosite la construcția zidurilor Bizanțului.

SANCTUARUL ATHENEI ȘI STOA

Templul Athenei, construit în secolul al IV-lea î.Hr. și situat pe locul sacru aflat la stânga intrării superioare din Acropole, este cel mai vechi templu cunoscut până azi în Pergam. S-au păstrat din el numai fundațiile. Edificiul în stil doric era construit cu șase coloane pe fațadă și zece pe laturile lungi. Sanctuarul era divizat în două și închinat Atenei și lui Zeus. Fundațiile sanctuarului erau fixate cu crampoane de fier și de lemn. Urmele acestor crampoane se pot vedea și astăzi. Sanctuarul templului este construit din andezit, material care se găsea în zonă. Înainte, el era compus dintr-o stâncă aflată la nord-est și înclinată spre sud. Suprafața plană s-a obținut prin tăierea acestei stânci. Această modificare a terenului a fost realizată în vremea când s-a fondat stoa sacră, ridicată în amintirea victoriei asupra galaților. Inabordabil în partea de sud, sanctuarul este susținut de un zid construit din pietre tăiate. La vest, partea superioară a teatrului este înconjurată de un zid lung. La capătul zidului se află o trecere la 29 grade, pe unde se cobora în teatru. Pe aici puteau trece doar puțini oameni.

Se intra în sanctuar, construit din andezit, prin partea de est, trecând un **propileu** (intrare monumentală) cu două etaje. Primul etaj avea o fațadă cu patru coloane dorice, iar cel de al doilea, patru coloane ionice. Arhitrava dintre cele două etaje purta dedicația următoare: "Din partea regelui Eumen pentru Athena nicefora, aducătoare de victorie." În balconul nivelului doi erau aranjate armele galaților înfrânți. Piese originale ale propileelor reconstituite se găsesc la Muzeul Pergamon din Berlin. Stoa, aflată în sanctuar, se găsește în colțul N-S și E-V și măsoară 40/5, și respectiv 47 m. Primul nivel are 17 coloane dorice. Galeria E-V este lungă de 65 m și de două ori mai lată decât cealaltă galerie. Se urcă la primul nivel al fiecăreia din aceste galerii pe scări de marmură. Zidul din spatele acestei galerii avea nișe cu statui și bazorelieuri. Nivelul al doilea al galeriei era format din coloane ionice. Țesătura de piatră așezată pe capitoliul ionic era în stil doric. Deci, acest tip de arhitectură constituie o particularitate în arhitectura Pergamului, în care baza este stilul iono-doric. Suprafața internă a zidurilor din fundul acestei galerii este acoperită cu plăci de marmură înalte de 1,8 m. Panourile ornamentale ale galeriei, așezate între coloane, reprezintă armele galaților învinși.

În sanctuarul Athenei se găseau colecțiile de artă și trofee luate galaților la înfrângerea lor. Baza circulară de marmură care se vede în centrul pieței sacre a servit ca pedestal unor statui de bronz.

BIBLIOTECA DIN PERGAM

Biblioteca se află în spate de stoa nordică, în Sanctuarul Athenei. Ea a fost construită de Eumene II. Se poate pătrunde în sălile de vest ale bibliotecii pe la etajul I din stoa de nord. Aici e o sală mare de 3/12 m, de unde trecând pe un coridor mic se intră în 3 săli mici. Una dintre ele, de mărime mijlocie, se găsește la est, în jur având 4 săli alăturate, cea mai mare măsurând 13/ 16 m și era **sala de lectură**. Pe pereții acestei săli erau etajere de lemn cu cărți, văzându-se și azi găurile de fixare. Pereții exteriori erau formați din două ziduri separate de un vid sanitar de 50 cm între etajere, care asigura protecția împotriva umidității. Lângă zidul de nord al sălii de lectură se afla **statuia Athenei Partenos**, care era copia redusă a statuii construite de Fidias pe Acropolele Athenei. Conform izvoarelor antice, tezaurul bibliotecii număra 200.000 de volume. Eumene II a făcut eforturi considerabile pentru ca biblioteca să fie apreciată la scară mondială. Regele a făcut din Pergam un centru științific și artistic, invitând personalități de peste tot. După Strabon, cărțile lui Aristotel și cele ale lui Teofrast au fost conservate de Neleus. Ele erau cătate și de Pergam și de Alexandria, au fost cumpărate de Pergam, fiind plătite într-o cantitate de aur ce echivala cu greutatea lor, de către moștenitorii lui Neleus. Ca urmare, Egiptul a interzis exportul de papirus în Pergam, unde s-a produs o mare criză a hârtiei. Krates, artizan din Sard, a inventat un soi de hârtie din piele de capră, care a fost supranumită **pergaminae cartae**, ce va deveni prin folosință pergament, acesta fiind mai ușor de folosit ca papirusul. La concursul organizat la Roma între pergament și papirus, pergamentul a luat locul I. Multe din operele epocii clasice erau scrise și multiplicat pe pergament. Așa a putut să aibă Biblioteca Pergamului 200.000 de volume. În afară de cărți se găseau în bibliotecă statui prețioase ca Athena Parthenos, statuia de bronz a lui Homer, bustul poetei Sapho. În anul 47 î.Hr. Biblioteca din Alexandria a fost arsă, iar în 41 î.Hr. fondul livresc al Pergamului a fost transferat la Alexandria, spre a fi oferit Cleopatrei. Și aceste cărți au ars în urma unui incendiu. Deși biblioteca sa a fost transferată la Alexandria, Pergamul a fost considerat până la finele epocii antice ca un centru important al științei și învățământului.

PALATELE REGALE

În partea de est a Sanctuarului Athenei, spate în spate cu zidul apusean al Acropolei se găsesc Palatele Regale și clădirile secundare. Curtea centrală, formată din coloane, era înconjurată de saloane, aparținând nobililor familiei regale. Grupul de construcții din nord aparținea lui Philetairos, fondatorul regatului din Pergam. Cu timpul acest complex de construcții a fost transformat în cazarmă pentru soldații cetății. În punctul cel mai înalt al Acropolei se află un turn pentru observarea și anunțarea incendiilor. Cisterna cea mare, de formă circulară, aflată lângă turn aduna apa ce se revărsa din turn printr-o canalizare.

ARSENALUL

Arsenalul din Pergam este cel mai vechi depozit de arme și alimente al antichității, cunoscut până azi. În epoca imperiului roman genul acesta de depozit se găsea în cartierele generale ale legiunilor. Zidul N-E al cazarmii este piesa cea mai bine păstrată din epoca elenistică până astăzi.

Săpăturile efectuate aici au scos la iveală 900 ghiulele de tun din andezit, având 13 diametre diferite. Astfel, cea mai mică ghiulea de tun avea un diametru de 15 cm și cântărește 2,8 kg.

TEMPLUL LUI TRAIAN

Acest templu a fost ridicat de Traian, împărat al Romei, care a trăit între 98-177 d. Hr. și terminat de împăratul Hadrian, care a trăit între 117- 138, succedându-i

la tron. Locul de amplasare se prezintă ca o falie cu versanții abrupti. Pentru a fortifica terenul, nivelul solului a fost ridicat și aplatizat, folosindu-se bolți și arcuri puternice. Planul templului era *de tip peripter*, adică înconjurat de coloane pe laturi, cu 6 coloane în față și 10 pe laturi. Clădirea în stil corintic avea 18 m înălțime. Templul era înconjurat pe 3 părți de galerii cu coloane. Nu s-au construit galerii în partea din față a templului, tocmai pentru a asigura o vedere mai ușoară, când era privit din orașul de jos. Galeria posterioară se afla pe o terasă mai înaltă decât galeriile laterale. În apropierea zidului din spate se găsesc două socluri. Soclul în formă de semicerc datează din epoca lui Attale II. Soclul celălalt, în formă dreptunghiulară, în mod interesant și semnificativ, a fost reconstruit în epoca romană cu piese elenistice. Săpăturile au scos la iveală vestigii ale unor statui uriașe ale împăraților Traian și Hadrian. Lucrările de restaurare ale templului sunt efectuate de Institutul de arheologie german. La restaurarea templului se folosește o tehnică modernă și se prevede rezistența la cutremure.

TEATRUL ȘI TERASA

Teatrul din Pergam este unul dintre cele mai abrupte teatre al antichității, el datând din epoca elenistică. A fost construit în armonie cu terenul abrupt, fiind conceput la capacitate de 10.000 de spectatori. Două culoare orizontale împărțea teatrul în 3 segmente pe verticală. Treptele, în număr de 80, erau plasate de sus în jos în formă de pumnal. Cu excepția lojei imperiale de jos, toate treptele erau tăiate în blocuri de andezit. Ca în majoritatea teatrelor elene, scena și platforma erau construite din bârne groase de lemn. Această parte a teatrului era formată dintr-o scenă inferioară și o alta mai în spate. Una era fixă și alta portativă, demontabilă după fiecare spectacol, spre a nu acoperi perspectiva spre Templul lui Dionisos, aflat în partea de nord a terasei. Găurile unde erau fixate bârnele groase pe suprafața pavată a terasei sunt perfect conservate. După spectacol, aceste găuri erau acoperite cu panouri de piatră. În epoca română s-a construit un podium de piatră în fața teatrului, care poate fi observat și azi. După ce s-a construit un teatru nou în orașul de jos este posibil ca acest podium să fi fost utilizat ca o tribună pentru oratori. Zidul înalt, prevăzut cu arcuri și nișe, se găsea în partea superioară a teatrului, datând din epoca romană.

Terasa teatrului avea aspectul unei promenade înguste, lungă de 250 m. Se ajungea pe această terasă printr-o poartă monumentală cu 3 arcuri. Ca să reziste puternicei presiuni a terasei, au fost construite fundații înalte de 5 etaje. O clădire situată la același nivel cu teatrul și galeria era probabil destinată reuniunii artiștilor.

TEMPLUL LUI DIONYSOS

În nordul terasei se găsește **Templul lui Dionysos**, construit în secolul II î.Hr. în stil ionic. El măsoară 20/ 11 m și se ajungea la el urcând 20 de trepte. Spatele templului, construit în epoca elenistică din blocuri de andezit se sprijinea pe o stâncă. Templul a fost reconstruit din marmură în epoca romană după vechiul plan. După un incendiu el a fost restaurat de împăratul Caracalla, care l-a acoperit în plăci de marmură, drept recunoștință pentru vindecarea sa în urma unui grav accident pe vapor. O particularitate interesantă a templului este aceea că ornamentele soclurilor, coloanele ionice atice, au fost trasate pe sol, pe plăci de marmură, așa cum azi se pot vedea pe solul **celeii** (= nișa) acoperit cu plăci de marmură.

MICUL GIMNAZIU

Cuprindea băi, ornate cu mozaicuri, ca o construcție de avangardă, aparținând epocii elenistice. Vestigiile de azi datează din epoca imperiului roman. Erau 3 componente alăturate, cu băi publice la vest, sala de conferințe sau de concerte-Odeon - , iar la est se află sala de cult. Odeonul era mic, cu orchestră semicirculară. Băile publice erau prevăzute cu o canalizare care trecea pe sub latrine, iar apoi se lega de canalizarea principală de sub șoseaua căii antice. Canalizarea aceasta era prevăzută cu un sistem de purificare. Relativ bine conservat, se găsește azi rezervorul de apă, care alimenta bazinele. Pereții și fundul rezervorului mai poartă încă urme din mortarul care asigura în antichitate etanșietatea. Exista o sală cu apă rece, **Frigidarium** - și una cu apă caldă-**Caldarium** -. Lângă Odeon, în est, era o sală mare, decorată cu marmură, amintind de un cetățean bogat al orașului, cunoscut prin acțiunile sale caritabile.

RESTAURANTUL ȘI MAGAZINUL

Restaurantul se găsea în marginea sălii de marmură, având mai multe încăperi destinate servirii mesei. Una are hornul instalat pe solul de piatră, cealaltă are pereții acoperiți de fresce, iar a treia era săpată direct în stâncă, având un grătar uriaș. Aproape se găsesc și ruinele unui magazin unde se vindea ulei și vin.

SALA ORGIILOR DIONISIACE

Pornind pe strada antică, în estul magazinului se deschide o străduță îngustă cu o terasă.

CUM ARĂTA O BIBLIOTECĂ PE ATUNCI ?

Iată o întrebare la care am încercat să dăm unele răspunsuri parțiale în capitolele consacrate bibliotecilor din Alexandria și din Pergam. Cu referire la aspectul unei asemenea instituții culturale care funcționa în cetățile ioniene de pe coasta Asiei Mici, reconstituirile au fost posibile pe baza urmelor arheologice interpretate de specialiști. La Efes fațada Bibliotecii lui Celsus te întâmpină și astăzi triumfătoare și superbă, cu bogata ei ornamentație monumentală. Să încercăm să ne imaginăm concludiv cum era organizat spațiul de lectură al bibliotecii, după ce conceptul de bibliotecă a suferit semantic o mutație fundamentală, aceea de la accepția de cutie, ladă cu manuscrise, derivată din etimonul grecesc *biblion-théké*, la cea de loc, de spațiu. Momentul când în istoria culturii s-a concretizat această metamorfozare a fost edificarea Bibliotecii din Alexandria, eveniment care nu a eliminat, însă nici sensul de cufăr, de armarium, menținut în paralel până spre secolul al XVIII-lea.

Atunci când la Roma biblioteca a devenit publică, nevoile de lectură au determinat o anumită structurare a spațiului ei. Epoca era una de pionierat în domeniu, iar reperul nostru nu poate fi decât spațiul unei construcții tradiționale recente. Totuși să facem un efort de imaginație, derulând secolele și chiar mileniile. Fiecare corp de bibliotecă avea în acel timp al începuturilor trei rafturi, dintre care cel mai jos se afla la înălțimea ochilor și mâinii unui cititor așezat pe scaun cu o măsuță puțin înclinată între cititor și cărți. Să ne imaginăm aspectul și mecanismul funcțional al organizării spațiului bibliotecii, așa cum l-a prezentat și Sidney L. Jackson într-o carte a sa. Cărțile de pe cele 2 rafturi superioare erau prinse în lanțuri de niște baghete orizontale, așezate de-a lungul marginilor exterioare ale rafturilor. Cel mai jos grup de cărți era legat de o baghetă asemănătoare, situată imediat dedesubtul raftului. Aceste baghete erau manevrabile când lacătele (încuietorile) erau deschise.

Rafturile despre care vorbim erau fixate în unghiuri drepte de pereții dintre ferestre și băncuțe aflate spate la spate. Astfel, cititorii se aflau între fiecare pereche de rafturi, pentru a putea avea avantajul luminii care venea de afară. Chiar dacă a fost făcută intenționat sau nu, în construcția originală băncuțele și suprafețele de citit erau direcționate de la Nord la Sud, normal acest lucru fiind un avantaj. Un capăt al fiecărui raft era lipit de perete, iar celălalt era liber pe culoarul central, și o listă cuprinzând cărțile existente acolo era fixată de acest capăt pe o plăcuță de lemn. Astfel, dacă cineva mergea pe culoar între cele două rânduri de rafturi putea să privească de asemenea și cele două șiruri paralele de liste cuprinzând textele existente în raft. Iată un început de amplasare și de organizare a spațiului unei biblioteci, în vechime, așa cum s-a păstrat și în Evul Mediu european.

Există alături de partea organizatorică a unui templu al cunoașterii, cum era considerată din vechi timpuri biblioteca, și o dimensiune mai puțin palpabilă, care este cea umană, mai greu de exemplificat o dată cu trecerea timpului. Cum ai reuși să desprinzi din urmele arheologice, atât de sărace îndeobște, entuziasmul, spiritul de inițiativă, munca pasionată a bibliotecarului, omul care dă viață menirii unei asemenea generoase instituții culturale.?

Alcuin de York

(735-804)

“Europa se scufundase adânc într-o mlaștină a ignoranței și analfabetismului, dar în fiecare generație au existat câteva suflete răbdătoare pentru a ține nestinsă lumina cunoașterii.”

(Raymond Irwin)

N-am putea pretinde prea mult de la cititorii oricât de pasionați, din moment ce nici chiar bibliotecarii profesioniști nu reușesc adesea să aprecieze vechimea misiunii lor și a metodelor clasice folosite în bibliotecă. Acestea din urmă sunt la fel de vechi ca și bibliotecile și s-au schimbat surprinzător de puțin odată cu trecerea secolelor. La fel ca în timpurile moderne, unele personalități s-au situat deasupra confrăților lor, ca persoane care au contribuit la propășirea breslei lor. Dacă vom scruta timpul trecutului îndepărtat, o figură proeminentă care și-a legat numele de vechile biblioteci este Alcuin. Cunoscut, de asemenea, ca: Albinus, Albin și Ealhwin, după mediile în care el s-a mișcat, Alcuin s-a născut în York în jurul anului 735 și a fost instruit acolo sub îndrumarea arhiepiscopului Egbert și a succesorului sau Ethelbert. Școala Catedralei de acolo era una dintre cele mai mari din perioada respectivă, iar Alcuin a slujit mai târziu în școală, spre a deveni în anul 778 chiar directorul ei. Prin calitățile sale intelectuale, el a ajuns principalul favorit al lui Ethelbert, cu care a făcut vaste călătorii pe Continent. La întoarcerea din Roma, în 781, Alcuin l-a întâlnit pe Carol cel Mare la Parma și a fost invitat de acesta să se mute la Aachen. Având încuviințarea propriului rege, Alfwald, ca și a lui Eanbald I, noul arhiepiscop al York-ului, Alcuin a părăsit școala din York, oraș în care toată viața sa a aprovizionat biblioteca, și a mers să locuiască cu Carol cel Mare, care l-a făcut conducător peste două mănăstiri. Alcuin l-a influențat mult pe Carol în probleme de politică, teologie și în probleme educaționale, planificând înființarea câtorva școli pe care le-a organizat după modelul școlilor din York. De asemenea, el a scris multe epistole unor personalități proeminente ale epocii., Păstrate până în zilele noastre, scrisorile lui Alcuin s-au dovedit de o mare importanță istorică. De asemenea, Alcuin a redactat câteva comentarii și tratate biblice, biografii, poezii și

cântece. Lucrările sale adunate au fost publicate în **Duchesne** în 1617, și de Frobenius în 1777, în ediții demne de semnalat.

Alcuin a rămas în Franța tot restul vieții sale, cu excepția unei vizite în Anglia între anii 790-792 și a supravegheat educația familiei regale. De asemenea, el s-a implicat în disputele politice, iar în 796 Alcuin s-a retras la Tours, unde școala decăzuse, dar curând el a readus-o la măreția pe care o avusese la început, aprovizionând biblioteca din St. Martin cu cărți împrumutate din Anglia și cu copii făcute la York. În **... 1739** St. Martin avea 272 de manuscrise; multe dintre ele, împreună cu cele de la alte biserici locale, și-au găsit locul în Biblioteca publică din Tours, pe care Alcuin a îmbogățit-o continuu cu cărți aduse de pretutindeni. Bibliotecarii își amintesc de Alcuin mai ales pentru aportul său adus la dezvoltarea bibliotecii din York și pentru catalogul său metric, despre care s-a sugerat că a fost alcătuit la Tours. Biblioteca abundă în autori latini, greci și evrei, unii dintre ei pomeniți în versurile lui Alcuin.

Alcuin nu pare să fi fost un cărturar avid de glorie, dar el a excelat atât ca profesor cât și ca organizator. El a dat un exemplu contemporanilor săi prin viața sa de sfânt și prin importanțele sale realizări. La St. Martin, epitaful său simplu spune: "Aici se odihnește lordul Alcuin, abatele care a murit în pace pe 14 ale lunii iunie. Când citiți, oh, voi toți care treceți pe aici, rugați-vă pentru el și spuneți să-i dăruiască Dumnezeu veșnica odihnă".

SIR THOMAS BODLEY

(1545-1613)

și

Dr. THOMAS JAMES

(1573-1629)

Biblioteca bodleană din Oxford a fost timp de secole o Mecca pentru cărturarii din întreaga lume. Vechimea și faptul că este actualizată, fiind privilegiată în materie de copyright, arată importanța de care se bucura. Poziția sa primordială se datorează aproape în întregime strădaniilor unui singur om. Domnul Thomas Bodley a plănuit restaurarea bibliotecii lui Duke Humphrey și a coordonat personal fiecare detaliu al reconstituirii acesteia, făcând planul viitoarei sale dezvoltări.

A gândit atent fiecare detaliu oricât de mărunț legat de organizarea și dotarea bibliotecii, și după cum arată scrisorile lui, a acordat cea mai mare importanță colecției, nelipsind niciodată ocazia de a solicita donații și făcând mari eforturi pentru a achiziționa cărți de literatură din străinătate, dacă acestea nu puteau fi cumpărate din Anglia.

D-l Th. Bodley s-a născut la Exeter în 2 martie 1545 și a studiat la Geneva și la colegiul Magdalen din Oxford. Între 1576-1580 a călătorit în Italia, Franța și Germania, iar din 1585-1596 a fost trimis special în Danemarca, Franța și Olanda. În anul următor Bodley s-a căsătorit cu o văduvă bogată și s-a retras din viața diplomatică. În 23 februarie 1598 el a scris rectorului Universității din Oxford, oferindu-se să restaureze biblioteca Duke Humphrey. Imediat el a început să colecționeze cărți, să caute ajutoare de la toți potențialii donatori și să trimită agenți la toate târgurile de carte de pe continent. Mai târziu, el s-a aventurat până într-atât în

domeniu, încât l-a rugat pe Consulul din Aleppa să procure volume în arabă, siriană, persană și turcă. Odată cu strângerea rapidă a cărților, a devenit necesar să se numească un custode și în 1601 dr. Thomas James a devenit primul administrator al bibliotecii: Bodley, totuși, și-a rezervat lui însuși dreptul de a lua deciziile în privința bibliotecii, iar corespondența dintre Bodley și Gomes este de mare interes în acest sens. Lui James nu i s-a permis nici să se căsătorească fără permisiunea lui Bodley și este probabil că dacă lui James i s-ar fi dat mână liberă ar fi fost un librar mai bun decât i s-a permis să fie. În 1604 Bodley a fost făcut cavaler, iar în anul următor, primul catalog al bibliotecii, alcătuit de James, a fost tipărit. Administratorul a fost de asemenea cel care a contribuit la obținerea de la Compania Librarilor acordarea a câte unei copii a fiecărei cărți tipărite de un membru al Companiei, decizie care s-a pus în practică din decembrie, 1610.

În general nu este cunoscut faptul că reședința londoneză a lui Bodley a fost "Marea Casă" din incinta spitalului Sf. Bartolomeu, unde el a locuit din 1599 până în 1612. Casa era o clădire cu 3 etaje, cu o curte, o grădină și o galerie lungă cu 5 ferestre mari și patru coșuri. În aceasta galerie, Bodley și-a aranjat cărțile înainte ca ele să fie duse la Oxford. Doamna Bodley a murit în această casă, în 1611, și a fost înmormântată în biserica parohială Sf. Bartolomeu, unde se afla o placă (comemorative) memorială pe peretele de nord - est al naosului. D-l Thomas a murit de asemenea acolo, pe 28 ianuarie 1613, dar a fost înmormântat la capela Colegiului Merton-Oxford, lăsând moștenire partea mai mare a proprietății sale în beneficiul bibliotecii fondate de el.

Thomas James a studiat la Winchester și la New College Oxford având ca principală preocupare teologia; interesul pentru acest subiect și l-a păstrat toată viața. El a pregătit o ediție a "Philobiblon"-ului scris de Richard de Bury și care a fost publicat la Oxford în 1598 și 1599. James a fost administratorul Bibliotecii Bodleian din 1601 până în anul 1620 când și-a dat demisia și a depus toate eforturile pentru a mari valoarea bibliotecii. El și-a donat colecția proprie bibliotecii, a obținut numeroase donații de mare valoare, a editat două cataloage, ale bibliotecii Bodleian tipărite în anii 1605 -1620, și a editat de asemenea un catalog pe materii, care încă există sub formă de manuscris și reprezintă un exemplu remarcabil pentru asemenea tipuri de cataloage.

Activitățile lui James au fost strict supravegheate și limitate de Bodley. Nu i s-a dat voie să înregistreze și să așeze separat manuscrisele de cărțile tipărite; și el nu a fost de acord nici cu așezarea cărților în ordine alfabetică pe domenii foarte largi, dar era nevoie de permisiunea lui Bodley pentru a face și cea mai mică schimbare. Scrisorile pe care fondatorul și administratorul bibliotecii și le-au trimis, prezintă un mare interes și arată o imagine clară a relației dintre ei.

Richard De Bury

(1287-1345)

"În cărți găsesc morții de parcă ar fi în viață; în cărți întrevăd lucrurile care urmează să vină; în cărți acțiuni războinice sunt prezentate; din cărți reies legile păcii. Toate lucrurile sunt corupte și decad în timp. Saturn nu încetează să își devoreze copiii pe care el îi creează; toată gloria lumii ar fi îngropată în uitare, dacă Dumnezeu nu i-ar fi înzestrat pe muritori cu remediul cărților."

Richard De Bury

"**PHILOBIBLON**", în general atribuită lui Richard De Bury, este una dintre cele mai remarcabile cărți din literatura pentru bibliotecari. Alcatuită în urmă cu 600 de ani, ea conține multe sfaturi înțelepte și informații care rămân valoroase până azi, traducerea în engleza modernă fiind un document foarte interesant.

Richard De Bury, fiul lui Sir Richard Aungeville, s-a născut pe 24 ianuarie 1287, lângă Bury St.Edmunds, Suffolk și a fost educat la Oxford. El a devenit profesorul Prințului Edward de Windsor și după ascensiunea la tron a acestuia ca Edward al III-lea, el a fost onorat cu multe funcții politice. În 1322 Richard De Bury a devenit Șambelan de Chester, iar Edward al III-lea l-a făcut funcționar al Micului Sigiliu. De asemenea, el a fost trimis în 1330 și în 1333 ca ambasador la Papa și în timpul acestor vizite l-a întâlnit pe Petrarca. În 1333 Richard a devenit decan de Wells (funcție în cadrul bisericii anglicane) și puțin mai târziu, episcop de Durham. Când a murit, în 1345, a fost înmormântat în acea catedrală.

Paternitatea operei "**PHILOBIBLON**" a fost pusă la îndoială, dar se pare că nimeni nu a putut revendica această operă mai bine decât activitatea lui Richard De Bury. Ediția lui Ernest C.Thomas a lucrării a fost realizată pornind de la 28 de manuscrise și câteva ediții tipărite și, se pare că Thomas nu a contestat paternitatea cărții înaintea tipăririi ediției sale. Apoi, atenția lui a fost atrasă de o notă scrisă despre Richard De Bury de către contemporanii săi și care pune la îndoială caracterul acestuia, dar, desigur, nu dovedește că De Bury nu a fost autorul operei "**PHILOBIBLON**".

Richard De Bury a murit plin datorii, unele dintre cărțile sale fiind vândute pentru plățirea creditorilor săi, dar se spune că el avea mai multe cărți decât toți ceilalți episcopi englezi, puși la un loc. El a avut o bibliotecă în fiecare din reședințele sale și nu a precupețit nici un efort pentru îmbogățirea colecției sale, chiar și cumpărând cărți din străinătate. "Philobiblon" este, probabil, singura carte scrisă de Bury și lucrarea este prezentată în ultimul ei paragraf ca fiind încheiată "în casa noastră de la țara din Aukland, în ziua de 24 a lui ianuarie din anul Domnului 1344".

S-au tipărit câteva ediții din "**PHILOBIBLON**" și există, de asemenea, numeroase manuscrise, toate fiind cuprinse în remarcabila ediție pregătită în cinstea celei de-a 70-a aniversări a lui Sir Basil Bluckwell și editată de Michael MacLagan. Aceasta cuprinde texte latine și englezești, cu introduceri biografice și bibliografice. Edițiile au fost tipărite la Cologne (Köln), 1473, Spire, 1483, Paris, 1500, Oxford, 1598 și 1599, editată de Thomas James, Frankfurt, 1610 și 1614, Leipzig, 1674, Helmstadt, 1703, Londra, 1832, Paris, 1856, Albany, 1861, Londra, 1888, editată de E.C.Thomas, urmată de numeroase ediții și traduceri în germană, italiană, poloneză, spaniolă, etc.

BIBLIOTECILE ÎN EVUL MEDIU

După prăbușirea Imperiului Roman de Apus a urmat o epocă de declin a vieții culturale de tradiție greco-romană, dar nu și dispariția totală a acesteia, civilizația și cultura supraviețuind în multe zone, în special în spațiul mediteraneean. Caracterul predominant religios al literaturii, dobândit inevitabil și de bibliotecă, se va schimba abia spre sfârșitul Evului Mediu, odată cu afirmarea Umanismului și Renașterii.

Din perspectiva clericilor, literatura antică făcea parte din literatura păgână care fusese distrusă în mare parte, iar unii învățați ai timpului, precum Boetius, Cassiodor sau Isidor din Sevilla vor face apel la ea doar din punctul de vedere al

criticii creștine. Doctrina filozofică însemna o deviere de la credință crezându-se că poezia păgână întreține stările emoționale și trăirile senzuale condamnate aspru de biserică. Tradiția cultural latină se păstrează în centrele de activitate culturală, cum ar fi biblioteci, școli monastice sau episcopale.

Primele biblioteci medievale au fost înființate de către mănăstiri, numărul cărților variind în funcție de importanța mănăstirii sau a episcopatului. Din aceste biblioteci nu lipseau scriitori latini, precum și anumite lucrări de gramatică și retorică, științe naturale, în timp ce literatura păgână era complet absentă din biblioteci. Declinul culturii clasice a fost provocat de încercarea de asimilare a literaturii păgâne cu cea creștină. Evul Mediu Timpuriu va fi mai puțin creator și original, dar va asigura permanența culturii prin acțiunile de copiere a lui Platon și Aristotel. Copierea codicelor reprezenta un capitol din regulamentul **officium divinum** prin care călugării îndeplineau următoarele porunci: legite-cititi, scribite-scrieți, orata-rugați, canite-cântați. S-au păstrat miniaturi care-i reprezintă pe copiiști: manuscrisul *Ambrosius* de la mănăstirea Michelsberg din Bamberg, are reprezentat un călugăr aplecat asupra unui manuscris miniat.

În Europa se păstrează monopolul copierii manuscriselor de către călugări mai bine de jumătate de mileniu; copiiștii laici plătiți pentru această muncă au apărut abia prin secolele XII-XIII în Italia.

Din păcate cele 28 de biblioteci antice existente la Roma, precum și bibliotecile și școlile ce funcționau pe lângă acestea au fost distruse de nenumăratele invazii ale migratorilor.

Cel care a încercat reînvierea faimei Imperiului Roman de Apus a fost regele Thedoric (474-526), care a fost educat la curtea Bizanțului, fiind inițiat și în cultura greacă. S-a dovedit mereu interesat de asigurarea unei culturi clasice familiei sale, el însuși manifestând interes față de astronomie și studiul fenomenelor fizice. Consilieri îi sunt Boetius și Cassiodorus, încurajându-l pe primul să scrie lucrarea *De consolatio philosophiae*, iar pe celălalt să devină tipul de erudit perfect, contribuind mai mult ca oricare altul în epoca sa, la promovarea culturii în Occident. De-a lungul celor 90 de ani cât a trăit (480-575) s-a preocupat de restaurarea monumentelor romane degradate, de organizarea școlilor prin plata profesorilor, iar spre sfârșitul vieții s-a retras la domeniul său din Calabria, unde a înființat mănăstirea Vivarium. Centrul cultural Vivarium cuprindea în afară de bibliotecă și un scriptorium pentru copierea operelor latine și grecești, pe care Cassiodorus le procurase din Africa. Biblioteca sa era sistematizată în lucrări grecești și lucrări latine. Cărțile erau îmbrăcate în piele de culoare diferită, ușurând regăsirea lor. La mare cinste se aflau bibliile, unele cu miniaturi, dar exista și un corp al gramaticilor, al lucrărilor de didactică și istorie naturală. Biblioteca putea fi folosită și seara, datorită unui sistem de aprindere automată a lămpilor de petrol; pe fiecare masă se afla câte o clepsidră pentru a marca ora. Catalogul descriptiv al cărților din biblioteca sa demonstrează că Cassiodorus face pentru prima dată distincția dintre studiile literare și cele științifice. După moartea sa biblioteca se va destrăma, o parte din fondurile acesteia ajungând în nordul Italiei, iar altele la Verona. Despre copiiști el spunea: „Dintre operele săvârșite de mâna omenească, cea pentru care îmi mărturisesc înclinația este munca copiiștilor, care, făcută cu scrupulozitate, răspândește învățătura domnului și adaugă plăcerile sufletului. Fericită îndeletnicire, deprindere de toată lauda să predici slujindu-te de munca mâinilor tale, să dezlegi cu mâinile tale tainele limbilor, să lupti cu condeii și cerneala împotriva uneltelor diavolului”.

Ordinul benedictinilor înființat de Benedict de Nuncia în 529 a jucat un rol important în copierea de lucrări teologice în Scriptoria mănăstirii din Monte Casino;

regulile de conduită ale benedictinilor impuneau acestora o normă anuală de lectură de 1 500 de ore pe an ceea ce însemna cca 15 000 de pagini, deci 50 de volume a câte 300 de pagini fiecare. Dincolo de faptul că această lectură trebuia să fie doar teologică, important rămâne faptul că bibliotecile ordinului trebuiau să fie dotate cu o serioasă rezervă de cărți, iar activitatea scriitorilor să fie foarte productivă. Întrucât ordinul interzicea posedarea privată a cărților, singura sursă de carte rămânea biblioteca mănăstirii care trebuia să dețină astfel puțini autori, dar în multe exemplare, ceea ce sigur nu era de natură să stimuleze creația originală a călugărilor. Abia cu începuturile misionarismului, benedictinii confrunțați cu tot felul de situații neprevăzute vor începe să studieze și să cerceteze din punct de vedere geografic, istoric și politic ținuturile spre care se aventurau. Oricum, importanța ordinului constă și în serioasa contribuție la răspândirea catolicismului, iar din punct de vedere pragmatic, la dezvoltarea economică atât a ținuturilor europene cât și a celor de curând creștinate.

ROMA- este orașul care în Evul Mediu timpuriu s-a distins prin mulțimea bibliotecilor care funcționau pe lângă biserici. Biserica San Lorenzo va fi locul unde Papa Damasus și a organizat arhiva papală care cuprindea și cărți. Potrivit tradiției în această bibliotecă s-ar fi aflat și actul prin care Constantin cel Mare (donația constantiniană) dăruia Papei Silvestru I (314-335) palatul Lateran ca reședință papală. În orice caz, papa Inocențiu I 401- 417 va aminti mereu de existența unei biblioteci a Lateranului (*Bibliotheca Romana Ecclesiae*). În timpul acestui papă se va produce și separarea celor două instituții (arhiva și biblioteca).

Conducerea bibliotecii laterane revenea unui *primicerius*, aceasta până când papa Sergius I(687-701) va introduce funcția de *sacellarius*, în sarcina căruia revenea custodia bibliotecii.

O bibliotecă importantă este și biblioteca bisericii Sf. Petru. Aici se păstrau în special actele și emanațiile regale, actele de donație ale regilor francezi, scrieri ale împăraților bizantini depuse inițial în preajma mormântului Sf. Petru; în timpul papei Leon al II-lea 682 – 683 se construiesc încăperi speciale pentru păstrarea documentelor speciale. Ambele biblioteci, laterană și cea a bisericii Sf. Petru vor beneficia de donații din partea papilor, fie din propriile lor lucrări, fie din ale altora. Papii trebuiau să-și doteze bibliotecile întrucât trecerea treptată a popoarelor la creștinism era însoțită de nevoia de carte rituală dar și de necesitatea evitării erezilor teologice.

O altă bibliotecă importantă a fost întemeiată în secolul VII la mănăstirea Bobbio de către abatele Columban; ea va concura de-a lungul secolelor cu cea a benedictinilor, și va supraviețui până în secolul XI. Columban cerea călugărilor lecturi zilnice, iar pentru a atinge această finalitate el a procurat literatura teologică din Spania, Africa sau Orientul apropiat; scriptoriul ce funcționa aici era foarte activ, pentru copierea lucrărilor folosindu-se așa numita *scriere irlandeză*. Aici au fost rescrise o serie de lucrări creștine folosindu-se ca suport pergamentul unor lucrări păgâne, luând naștere astfel *palimpsestele*.

SPANIA- în peninsula iberică purtătorii culturii, ai cărții și ai scrisului erau în principal episcopii și înalții prelați. Un învățat de seamă spaniol a fost Isidor, episcop de Sevilla (560 – 636), unul dintre ultimii cunoscători ai culturii antice și autor al unei enciclopedii *Originum seu etymologiarum libri XX*, ce trece drept cea mai importantă din întregul Ev Mediu timpuriu. În capitolul VI din *De libriis et officiis ecclesiasticis* se ocupă de cărți, iar în capitolul III, intitulat *De bibliothecis* începe cu analiza etimologiei cuvântului Bibliotecă, făcând și un istoric al bibliotecilor (de la cele romane păgâne la cele creștine, insistând pe cea realizată de Sf. Hieronim). În

capitolele IX- XIV explică pe larg suporturile și materialele de scris, precum și sensurile cuvintelor *codex, volumen, librar*.

Aceasta este prima și cea mai completă lucrare de biblioteconomie ajunsă până la noi, după ce a dispărut din antichitate; a influențat foarte mult literatura biblioteconomică ulterioară. Pentru realizarea acestei lucrări Isidor a beneficiat de serviciile bibliotecii aflate în palatul episcopal din Sevilla, bibliotecă pe care, de altfel, o și descrie în lucrarea sa. Biblioteca dispunea de un sistem de clasificare a operelor pe dulapuri: în dulapul 2 erau depozitate bibliile, în dulapurile 3 –9 patristica, poezii creștini în dulapul 10, istoricii în dulapul 11, autorii contemporani în dulapurile 12 – 13, juriștii în dulapul 14. literatura păgână era reprezentată prin lucrări juridice iar cu privire la literatura poezilor, cititorul era prevenit să nu abuzeze în folosirea lor. Scriptoriul care ținea tot de bibliotecă era interzis cititorului iar în preajma sa se cerea liniște totală. În mănăstirile din Spania, la fel ca și în cele din Italia, călugărilor li se impunea lectură, iar orice deteriorare a cărților se pedepsea cu o izolare de 3 zile. Nu orice mănăstire își permitea luxul organizării unei biblioteci; deseori mănăstirile trebuiau să se asocieze pentru a putea folosi în comun o bibliotecă. Atribuirea funcției de bibliotecar călugărului era un moment festiv, în timpul căruia episcopul îi înmâna acestuia inelul cu sigiliul bibliotecii, și îl binecuvânta cu cuvintele: „Acesta este păstrătorul cărților și mai marele peste copii”.

FRANȚA- în teritoriul francez mănăstirile continuă tradiția culturii antice într-o perioadă de decădere pentru Europa Apuseană, perioadă datorată crizei sistemului politic și migrațiilor; colecțiile de carte din mănăstiri erau formate din biblie, cărți necesare serviciului religios și lucrări hageografice. Copierea cărților se făcea de obicei de către monahii care nu puteau lucra la câmp. Și aici exista regula cititului și copierii de cărți. Dintre mănăstirile ce dețineau biblioteci mai importante le amintim pe cele din Tours, Liege (sec. VI), Saint – Denis (sec. VII). Însemnate devin cu timpul și bibliotecile reședințelor episcopale, precum cea din Lyon, care pe lângă biblioteci și scriptorii vor avea și școli.

Corbie, o altă mănăstire întemeiată de regina Mathilda în jurul anului 660, a ajuns în scurt timp să-și creeze o bibliotecă vestită, în jurul căreia va lua ființă și o școală teologică..

IRLANDA- este o cultură a cărții, realizările în acest domeniu fiind deosebite. Școlile funcționau pe lângă mănăstiri și nu se limitau doar la studiul teologiei; se mai studiau : greaca, gramatica, artele. Dintre biblioteci amintim pe cea de la Armagh, întemeiată de Sf. Patriciu, care, în legende sfintilor era catalogat ca un mare iubitor de carte, el însuși copiind evangheliare și psaltiri.

Mai important este irlandezul Columban, întemeietorul mănăstirilor din Kells și Dunow, reprezentat adesea în evangheliare ca și copiator de cărți, în ciuda faptului că pergamentul irlandez trecea drept unul dintre cele mai rudimentare. Ceea ce-i caracterizează pe autorii irlandezi este caracterul doct al scrierilor lor, precum și interesul pentru studiul altor discipline decât teologia.

Năvălirile vikingilor în Irlanda sec. IX – X au distrus o serie de biblioteci, puținele cărți salvate de către călugări în fuga lor din calea barbarilor n-au mai putut fi copiate în scriptoriile europene, datorită scrierii ce nu era cunoscută în bibliotecile din Sankt Gallen, Paris, Milano.

ANGLIA- Canterbury devine nu numai un centru renumit de studiu, ci și institut teologic al clerului anglican, tot acum se vor forma și alte școli teologice, cum sunt cele din Essex, Wessex.

Tot Columban este cel care a înființat mănăstirea Iona din sud-vestul Angliei în 563, unde s-a realizat evangheliarul cunoscut azi sub numele *Biblia de la Kells*

(sec. VIII). Irlandezii care în scripturile lor învățau un tip nou de scriere, vor introduce același stil și în mănăstirile din Anglia.

Biblioteca din Canterbury a supraviețuit năvălirilor vikinge, fiind menționată până în secolul al XII-lea. A cunoscut o deosebită înflorire în timpul bibliotecarului Hadman, un bun cunoscător al culturii grecești. Biblioteca era alcătuită din două părți, una ținând de catedrala de la Canterbury, iar cealaltă de mănăstirea benedictină, ambele deținând fonduri valoroase.

Henric al VIII-lea (1509-1547), în timpul secularizării averilor bisericii catolice, a dispus împrăștierea celor 3 000 de manuscrise aflate aici, printre care lucrări ale lui Homer, Euripides; Ioan Gură de Aur, toate în limba greacă.

Activitatea culturală din Anglia se află sub puternica înrâurire irlandeză, deși vor apărea și lucrări ale autorilor englezi, scrise în anglo-saxonă, precum cele ale lui Beda Venerabilul care vor sta la baza limbii literare engleze. Beda a fost un teolog erudit al epocii sale, istoric al bisericii engleze, principalul reprezentant al culturii nord-occidentale în Evul Mediu timpuriu. A scris tratate de metrică, de ortografie, un manual de dialectică, o istorie naturală precum și o mulțime de biografii

III. DE LA DESTINUL ISTORIEI LA CEL AL BIBLIOTECII ANTICE

Întreaga civilizație greco - romană și-a încredințat memoria sa scrisului. De la cucerirea greco - macedoneană a lumii orientale, arhivele și bibliotecile au devenit locurile și instrumentele privilegiate ale memoriei în care documentele s-au păstrat integral, s-au șters parțial ori s-au pierdut în întregime.

Linia seismică avatarurilor lumii clasice reface evoluția stării cunoștințelor noastre asupra Antichității. Istoria Atenei nu coboară mai departe de Pisistrate (600 - 527 î.H.) și Solon (640 - 558 î.H.). După cum recunosc Herodot și Tucidide, cu excepția lui Homer, aceasta era situația. Tucidide în *Arheologia* (cartea I) constata că Grecia suferea de o prea scurtă memorie, documentația istorică necoborând nici până la războiul troian. Grecii epocii lui Solon păreau niște copii ca lungime a memoriei.¹

Este ciudat astăzi să înțelegem că de fapt nu bibliotecilor Antichității li se datoresc operele ajunse până la noi, întrucât, existența lor a fost anulată mereu de catastrofe. Încercările de salvare a cărților au eșuat. Premiera a fost Alexandria. Apoi Pergamul, Antiohia, Roma, Atena au fost, după cum s-a mai spus numai repetiții. Cauzele sunt mereu aceleași: jafuri, distrugeri, incendii care fac să dispară apoi și bibliotecile din Bizanț. Ceea ce s-a păstrat nu provine din marile centre urbane, atât de vulnerabile, ci de la periferie. Edward Gibbon, cel mai cunoscut expert în problema decăderii civilizației romane, în *Istoria declinului și decaderii Imperiului Roman* evocă cucerirea arabă a Alexandriei în 22 decembrie 640 și cometează tema conservării cărților în această epocă tardivă din fosta capitală a Ptolemeilor. El este mai impresionat de ceea ce s-a pierdut, decât de ceea ce a rămas. Operele celor trei mari istorici ai Romei, Titus Livius, Tacitus și Plinius ne-au parvenit mutilate și astăzi suntem lipsiți de multe fragmente de poezie lirică (iambucă și dramatică) a grecilor. Ne-au rămas opere clasice, care întrunesc sufragiile gloriei, ca rol al geniului antichității:

"Il n'y a pas lieu de croire qu'une vérité importante ou une deconverte utile se soit perdue pour nous"².

---

¹ Vezi: Platon, Critias

² (Trad.M.F.Guizout [1812], Paris, R.Laffont, coll.Bonquins, 1983, t.II, p.569). Tradus: "Nu există nici o posibilitate de a crede că un adevăr important sau o descoperire utilă să se fi pierdut definitiv pentru noi."

EVOLUȚIA CĂRȚII ȘI A BIBLIOTECILOR ÎN SECOLELE XVII - XVIII

Între secolele XVI - XVIII, printre cele mai importante orașe ale Europei, în ceea ce privește cartea proprietate personală, se află orașele din țările protestante, și anume - Tübingen, Spire și Frankfurt. La jumătatea secolului XVIII, inventarele care atestă prezența cărților constituie, respectiv, 89%, 88%, 77% din totalul inventarelor. În zona luterană, indiferent de starea socială a proprietarului, biblioteca este alcătuită din cărți religioase; în orașele renane, pe lângă Biblie, biblioteca mai cuprinde cărți de devoțiune și spiritualitate, manuale ce-i pregătesc pe credincioși pentru spovedanie și împărtășanie, culegeri de cântece destinate corului.

Noul statut al bibliotecii se află cuprins în definiția din "Dicționarul" lui Furetiere: "Cabinet, loc retras în locuințele obișnuite, unde se studiază, unde individul se izolează de restul lumii, și unde adună ceea ce are mai de preț. Locul în care există o bibliotecă poartă numele de cabinet".

În Franța secolelor XVII-XVIII producția tipărită nu se reduce doar la editarea de cărți; se înmulțesc instituțiile care permit o folosire colectivă a cărții: biblioteca publică, cabinetul de lectură, - circulația privată a cărții, dată sau luată cu împrumut, citită în comun în salonul sau în societatea literară, fiind considerabilă. În a doua jumătate a secolului XVII, pragul de o sută de cărți este rareori atins de către negustori și de către burghezi, în timp ce el este depășit de jumătate de colecțiile nobililor și constituie norma pentru bibliotecile magistraților. De asemenea fondurile bibliotecilor de la Paris sunt mai bogate decât cele din provincie, mai ales în ceea ce privește cartea religioasă. Extinderea și uniformizarea lecturilor clericilor urbani este rezultatul unui efort al autorității bisericești, care impun proprietatea asupra unui oarecare număr de cărți, citirea lor devenind o obligație pentru fiecare cleric. Numărul cărților în limba latină scade în decursul secolului XVII de la 47% la 27% din titluri, în timp ce crește numărul de abonamente la diferite periodice.

Proprietatea asupra cărții face mari progrese în a doua jumătate a secolului XVIII: proprietarii de cărți se înmulțesc și dimensiunile bibliotecilor devin mai mari. Cărțile referitoare la profesie, cărți de drept sau de medicină, folosite meseriei, sunt dominante de-a lungul întregului secol, însă reducerea coeficientului lor de la 65% la 50% lasă locul lucrărilor ce satisfac noi curiozități: istorie și literatură. Bibliotecile negustorilor din Lyon se orientează spre cărțile de comerț, manuale de contabilitate, lucrări de drept, dicționare și almanahuri, descrieri și îndreptare. În colecțiile lor se află la loc de cinste povestirile de călătorie, cărțile despre istoria altor țări, noutățile literare franceze sau engleze.

În ceea ce privește mobilierul de bibliotecă, în epocă, acestuia i se pot atribui mai multe funcții: cea de păstrare a cărții, ca decorativă și distinctivă, comoditatea (inventarea mobilelor cu roțile care permit deplasarea cărților necesare la un moment dat dintr-o cameră în alta).

În decursul secolului XVIII, bibliotecile publice oferă o altă posibilitate, mai îmbunătățită decât înainte, cititorilor care nu dețin cărți. În capitală sunt oferite publicului optsprezece colecții: biblioteca regelui, trei biblioteci adunate de colecționarii particulari (Biblioteca Mazarine, cea de la palatul Soubise, cea de la Arsenal a marchizului de Paulmy), două biblioteci ale unor corpuri civile (cea a avocaților, instalată la arhiepiscopie, cea a orașului, instalată într-o fostă clădire a

iezuitorilor din strada Saint-Antoine), patru biblioteci de așezăminte școlare și opt biblioteci religioase aparținând unor abații sau unor congregații.

Accesul la colecțiile acestor biblioteci se făcea fie pe baza unui orar prestabilit - "marțea și vinerea dimineață, de la ora nouă până la prânz", la Biblioteca Regelui, de exemplu - fie în funcție de aprecierea bibliotecarului.

În afară de bibliotecile din capitală, în Franța acestui secol mai există încă 17 biblioteci publice la Lyon, Dijon, Valognes, Rouen, Saint-Omer, Sens, Nantes, Orleans, Toulouse. Constituirea unei rețele de biblioteci publice, accesul selectiv la colecțiile acestora, orarul care se limita doar la câteva ore pe săptămână, duc la apariția așa numitelor **cabinete de lectură**, legate de prăvălia unui librar sau de o societate literară sau nu; de regulă aceste cabinete de lectură erau privilegiul unei clientele alese, care putea plăti un abonament, destul de costisitor de altfel, lunar sau anual; tot acum apare, pentru cititorii mai săraci, fenomenul de închiriere a cărții, cu diferitele forme pe care le poate lua. Dezvoltarea acestei practici sporește posibilitățile de lectură, întinzând pofta pentru tipăritură.

Rolul cărții, la sfârșitul secolului XVIII este schimbat față de cel pe care îl avea în secolele anterioare: apare *actul de lectură* însuși, care presupune o legătură strânsă între cititor și carte.

CITITORII POPULARI

Socotim că sunt cititori populari toți ei acri care nu aparțin uneia dintre cele trei robe (roba neagră-clericii, roba scurtă-nobilii, roba lungă-avocații și procurorii), alte medii în care sunt identificați țărani, meșteșugarii, negustorii și burghezii.

Posesorii de cărți constituie o minoritate, iar inventarele de cărți din 1503-1576 menționează prezența cărților la un inventar din cinci. Este limpede că încă din primul veac al existenței sale cartea tipărită nu a fost privilegiul exclusiv al notabilităților, ci ea a ajuns la o populație de cititori modești situați la baza stărilor și condițiilor sociale. Cele mai populare tipărituri le constituie:

-*imaginile volante* tipărite în format mare, aceste piese pun laolaltă imaginea cu textul. Imagini de acest fel pot fi de folosință domestică sau publică, fiind distribuite în oraș sau afișate în biserică cu ocazia unor sărbători religioase.

-*placarde* sunt fițuicile și foile ocazionale tipărite doar pe verso-ul foi de format mare. Imaginea și textul se îmbină armonios pentru a descrie minunile cerești, fapte reale săvârșite de vrăjitori sau creaturile monstruoase; acestea puteau fi citite pe toate zidurile orașului.

-*fițuicile* sunt diferite, într-un format in-folio și cu un aspect de placarde ce pot fi afișate, însă de cele mai multe ori sunt cărțile in-quatru sau in-octavo, cu un număr mic de pagini. Aceste fițuici sunt distribuite de negustorii ambulanți, începând cu anul 1530.

Biblioteca albastră

Sub această formă editorială se tipăresc trei mari tipuri de texte:

-romane medievale

-texte ce aparțin fondului tradițional al literaturii hagiografice

-titluri din literatura savantă

mai târziu se vor edita și cărți de învățătură și ucenicie, modele de conversație, rețete medicale, culegeri de astrologie, opere burlești. Cei care au pus bazele unui astfel de demers au fost tipograful din Troyes, familia Oudot. Ei introduc în catalogul

bibliotecii albastre și literatura pioasă a reformei catolice. Mai târziu, această familie difuzează la prețuri mici literatura la modă și cărțile ale existenței zilnice.

Biblioteca Regală a Franței

Biblioteca a fost creată din timpul lui Luovic al XII-lea (1498-1515) la Blois. În timpul regelui Francisc I (1515-1547) la Fontainebleau, biblioteca a fost mutată și i s-a adăugat biblioteca personală a regelui. Condușă de Guillaume Bude, aceasta a fost îmbogățită cu însemnate fonduri de manuscrise grecești și orientale. În timp au fost făcute numeroase achiziții: manuscrisele Caterinei de Medici, documente istorice ale lui Lomenie de Brienne, manuscrisele lui Hurault. În 1622 exista un catalog care menționa 6.000 manuscrise.

Au loc importante achiziții în timpul lui Colbert: biblioteca lui Gaston d'Orleans, bibliotecile lui Ph. De Bethune și Fouquet, colecția de stampe a abatelui de Marolles. În 1718 biblioteca număra 70.000 de volume, continuând să crească în permanență. În secolul XVIII, biblioteca a fost împărțită în patru departamente: imprimare, stampe, manuscrise, monede și medalii. Din 1735, biblioteca regală este deschisă publicului. În timpul revoluției va număra aproximativ 157.000 de volume

Biblioteca Mazarină a fost una dintre cele mai importante colecții de cărți din secolul XVII atât prin cantitatea cât și prin calitatea documentelor strânse. Gabriel Naude, fostul bibliotecar al lui Richelieu a achiziționat 45.000 de volume în timpul celor zece ani în care călătorește prin Flandra, Italia, Germania, Spania, Anglia. În prezent Mazarina este una dintre cele mai bogate biblioteci pariziene.

Biblioteca lui Colbert conține cele mai prețioase cărți ale Catedralei din Metz, printre acestea figurând și *Psaltirea* și *Biblia* lui Carol cel Mare. După moartea lui Colbert, cele 60.000 de volume ale colecției au fost vândute la licitație de către moștenitorii săi; în secolul următor, Ludovic al XV-lea a cumpărat de la unul din ei 15.000 de manuscrise.

Biblioteca Congregației benedictine reformată de la Saint-Maur a instituit la Saint-Germain-de-Pres o bibliotecă care a devenit centrul de cercetări, de clasificare și de publicații sistematice a scrierilor medievale. Cei mai de seamă erudiți ai acestui ordin au fost Jean Mabillon (1632-1703) și Bernard Montfaucon (1653-1741); primul dintre cei doi a colaborat la inventarierea manuscriselor latine de la Biblioteca Regală a Franței și întreprinde o seamă de călătorii în Italia pentru a descoperi și copia manuscrise vechi.

Biblioteca Vaticanului înregistrează o îmbogățire a fondurilor sale, cele mai importante colecții fiind colecția de manuscrise Orsini, Biblioteca de la Heidelberg și biblioteca reginei Cristina a Suediei. Orsini își adunase pentru colecția sa manuscrisele lui Petrarca, Boccaccio, manuscrise grecești ale lui Hrysoloras, Gaza, manuscrise bizantine provenite de la emigranții greci Lascaris, depozitul lui Poggio.

Biblioteca din Berlin s-a constituit în 1661 pe baza colecției ducelui de Brandenburg, într-un palat, fiind cel mai mare complex de clădiri istorice din centrul Berlinului. Un nou început l-a constituit în viața bibliotecii începutul secolului XIX, când pe lângă bibliotecă s-a înființat o universitate. Biblioteca va deveni a profesorilor, condușă de directorul universității, și folosită de profesori și studenți.

Biblioteca din Sankt Petersburg a fost fondată în 1795 și deschisă în ianuarie 1814. Cei mai prestigioși scriitori și compozitori ruși au muncit la această bibliotecă, printre ei fiind chiar Tolstoi. Această bibliotecă dispune de 26 de săli de lectură frecventate de mai mult de 1 milion de cititori pe an, având în posesie peste 98 milioane opere, periodice și manuscrise. Fondurile de cărți rusești sunt cele mai substanțiale din lume; de asemenea foarte bogat este departamentul de timbre.

Fondul de cărți care conține mai mult de 6.000 de cărți vechi, reunite într-un cabinet vechi, reconstituie atmosfera unei biblioteci monastice din secolul XV. Aici se află celebra bibliotecă a lui Voltaire ce cuprinde aproximativ 7.000 volume, de asemenea biblioteca lui Diderot, recent regăsită, autografele lui Petru cel Mare, Evanghelia lui Ostromir.

RENAȘTEREA CAROLINGIANĂ

I. O PERSONALITATE REMARCABILĂ A EVULUI MEDIU TIMPURIU

Carol cel Mare, cum a rămas cunoscut în istorie Charles I-er sau Charlemagne, s-a născut la Aix la Chapelle în 747 ca fiu al regelui Pepin cel Scurt și a murit în 814. El a fost regele francilor între anii 768 și 800, ca în perioada de 14 ani care urmau să devină împărat al Apusului, prin încoronare sa în anul 800 la Roma de însuși papa. Împăratul va rămâne în conștiința omenirii drept cel mai însemnat reprezentant al dinastiei carolingiene. Carol a purtat războaie de cucerire împotriva saxonilor în perioada 772-802, împotriva longobarzilor între anii 773-774, spre a pune astfel stăpânire pe nordul Italiei, împotriva arabilor, avarilor Panoniei, slavilor etc., astfel el mărinind împărăția francilor, care și-a extins puterea și asupra Italiei, autoritatea sa resimțindu-se chiar și asupra papei. Încoronarea sa la Roma în anul 800 cu ocazia Crăciunului ca împărat al romanilor a consfințit rolul dominant pe care francii îl aveau în Europa epocii. Preocuparea de a extinde teritoriul statului său trebuia dublată de organizarea apărării granițelor, drept care Carol a întărit structurile administrative centrale și provinciale și a instituit acele mărci de graniță. Tot lui îi revine meritul de a fi reînviat contactele comerciale cu Orientul.

Împăratul francilor a fost un mare reformator în domeniul justiției și armatei, el sprijinind de asemenea și biserica. Ordinele sale exprimate prin capitulare coordonau atât viața nobilimii cât și activitatea mănăstirilor, în care a înmulțit atelierele de artă. Renumele său s-a bazat mai ales pe politica sa culturală și în domeniul științelor, pe care le-a încurajat prin crearea Școlii palatine și atragerea multor oameni de știință străini, renumiți în epocă. Iubitor al artelor, Carol a încurajat acțiunea de edificare a unor catedrale și palate. Programul său cultural era orientat spre ideea reînviării tradițiilor imperiale romane. De aceea capela palatină din Aachen era edificată după modelul celei din Ravenna, numită Biserica San Vitale și care era considerată drept ultimul prototip al capitalei Imperiului Roman de Răsărit.

Conform documentelor, în secolul al VIII-lea se situează începuturile activității de constituire a unor fonduri de bibliotecă în Franța. Abatele de Saint Wadrille lăsa testamentar mănăstirii sale în anul 754 un important număr de manuscrise, donația lui Wandon confirmând existența unei tradiții medievale monastice, care se va întări în veacul următor, când în anul 831 erau consemnate două inventare de biblioteci abătiale, una dintre ele posedând 206 volume. Desigur că nici curtea imperială nu putea rămâne mai prejos. Prima mențiune a bibliotecii lui Carol cel Mare datează din anul 786.

Rafinat lector, împăratul citea cu viu interes, după cum comenta biograful său, istoricul Eginhard, scrierile Sfântului Augustin, mai ales *De civitate Dei*, el prețuind în același timp și carmina barbara, cum erau cunoscute în epocă niște cântece de gestă, pe care literații palatului aveau datoria să le culeagă. Spirit de deschideri renascentiste, Carol cel Mare a contribuit în mod decisiv, prin reformele sale în domeniile administrației și vieții politice, la dezvoltarea relațiilor feudale în apusul Europei. În anul 813 a încoronat pe fiul său Louis le Pieux (Piosul). Deși statul francilor avea să se destrame după moartea lui, Carol va fi immortalizat în literatură ca personaj al multor cântece de gestă, valorificate în poemul eroic medieval *Chanson de Roland*, o evocare a expediției sale împotriva maurilor din Spania, desfășurată în anul 778, când, chiar dacă nu a învins pe musulmani, a creat o zonă de securitate în zona de sub Pirinei, deschizând drum spre Spania. Carol formulează prin testament voința sa ca după moarte biblioteca imperială de la Aachen să-i fie vândută unor bibliofili, care să prețuiască la adevărata lor valoare asemenea lucrări, iar sumele dobândite din vânzare să fie date săracilor. Documentele rămase nu atestă o punere în fapt a dorinței împăratului, iar biblioteca bogată a urmașului său la tron, Ludovic Piosul (814- 840), putea fi proprietatea acestuia și nu a tatălui său.

II. VECTORII REFORMELOR CULTURALE CAROLINGIENE

Renașterea carolingiană a fost, pe de o parte, o mișcare culturală de inspirație creștină, ce viza formarea și educarea clerului în scopul îndeplinirii de către acesta a serviciului divin, pe de altă parte, o mișcare de esență latină, cultura grecească fiind inaccesibilă clerului și laicilor de rând. Inițiată la curtea imperială și aplicată prioritar în mănăstiri, renașterea carolingiană a radiat din mediile bisericești spre cele laice. Această mișcare cuprinde în esență studiul literelor și cunoașterea altor domenii ca teologia, dreptul roman, dreptul canonic și științele. Carol cel Mare, de numele căruia se leagă tot acest avânt cultural din secolele VIII - IX, care se va prelungi apoi până în secolul XIII, a fost o personalitate deosebită, cu o mare sete de cultură și al cărei țel a fost promovarea unei intense vieți culturale, care să legitimeze aspirațiile imperiale. La curtea lui Carol funcționau o academie a savanților, o arhivă, o bibliotecă, scriptoria și cancelaria, care au stimulat o puternică dezvoltare a vieții spirituale și culturale. Astfel în arhiva palatului se depuneau toate actele imperiale ce se emiteau, în timp ce în bibliotecă se teaurizau documentele cu valoare literară, de o atenție specială bucurându-se operele autorilor clasici..

Împăratul va cere să i se execute manuscrise luxoase și va construi o bibliotecă cu opere clasice. Din inițiativa sa se vor perfecționa continuu scrierea și vorbirea în limba latină și greacă. În jurul său se vor strânge cei mai mari învățați ai timpului, ca Alcuin de la York din nord-estul Angliei, Petrus din Pisa, longobardul Gaulus Diaconul, Teodulf adus din Spania. A organizat arhiva imperială unde au fost depuse toate actele emise de împărat, în timp ce biblioteca păstra literatura și izvoarele literare de orice natură. Eginhard (cca.770 – 840) ca istoric consemna bogăția bibliotecii prin interogația admirativă: ”Cine poate număra astăzi cărțile pe care călugării le-au adunat din diferite țări?” (apud :M. Grancea, S.Borș, *Bibliotecii enciclopedice*, Sibiu, 2000,p.30) Un rol de seamă în organizarea bibliotecii i-a revenit lui Alcuin care a materializat aspirațiile bibliofile ale lui Carol cel Mare. O parte din cărți erau oferite chiar de învățații ce poposeau la curtea sa; Alcuin a adus manuscrise de la York. Competența lui Alcuin în domeniul bibliofiliei a fost fructificată din plin în modul cum se realiza achiziția de carte. Aceste achiziții explică prezența în

biblioteca imperială a unor lucrări grecești, latinești ale lui Suetonius sau Vitruvius, dar și creștine. De altfel, lucrarea lui Vitruvius *De architectura* va fi folosită din plin de arhitecții lui Carol cel Mare pentru edificarea palatelor din epoca sa. Papii răspund solicitării de a trimite manuscrise, care să fie apoi copiate în scriptorii. Un asemenea manuscris consemnat în documente a fost trimis de papa Leo al III-lea, cel care a păstorit creștinătatea catolică între anii 795 și 816. Manuscrisul respectiv, destinat bibliotecii domului din Koln, a fost copiat de către călugărul Hildebald.

În timpul său se introduce liturghia de tip roman, sacramentariul lui Grigorie cel Mare (590 - 604), reevaluarea unor texte fundamentale ca *Biblia*, din care se detectează elemente apocrife, fiind realizată de Alcuin. În felul acesta a rezultat un text denumit *Biblia lui Alcuin*, care va rămâne valabil până în secolul XIII, când profesorii teologi de la Sorbona vor elabora o altă corectare și o ediție îmbunătățită. Mănăstirea Sf. Maxim din Trier posedă în secolul al XIII-lea un comentariu la *Vechiul Testament*, comandat de împărat, pentru care s-a realizat în anul 781 și *Codex Aureus*, celebrul text din care se păstrează un exemplar la Biblioteca Batthyaneum și unul altul la Biblioteca de la British Museum din Londra.

Alcuin a fost elev și apoi director al școlii din York. Invitat la curtea lui Carol cel Mare, el a organizat școala palatină de aici, unde se predau disciplinele cuprinse în trivium (gramatica, retorica, dialectica) și quadrivium (astronomia, muzica, aritmetica), el temeinicind astfel tradiția formării și afirmării unor cărturari de înaltă competență. Lucrările sale dovedesc temeinice cunoștințe de gramatică, retorică, literatură (poetii latini, clasici sau creștini), și științe exacte. Ulterior, împăratul îl numește pe Alcuin abate al mănăstirii Sf. Martin din Tours, una dintre cele mai importante mănăstiri cu peste 200 de călugări, cu un bogat patrimoniu, și unde el va organiza un scriptoriu și o bibliotecă. În acest scriptoriu se pare că a apărut, din inițiativa abatelui erudit, un nou tip de scriere, cunoscut astăzi ca minuscule carolingiană, având drept particularități:

- caracterele egale și ușor lizibile
- renunțarea la legăturile dintre litere
- aparitia spațiilor și pauzelor între cuvinte și fraze

Acest nou tip de scriere, care înlocuiește pe cea majusculată anterioară, se va răspândi în întregul Occident, din el dezvoltându-se mai apoi scrisul modern antiques, care stă la baza actualului scris cu caractere latine.

Paul Diaconul (Warnefried), cronicar longobard (730 -800) în cadrul mănăstirii Monte Cassino, primește ordin de la Carol să alcătuiască o colecție de predici pe care o va face, împărțind-o în două volume după anul bisericesc. Așa apare acel *Omiliar al lui Carol cel Mare*, cea mai valoroasă colecție de predici ale Evului Mediu.

Papa Hadrian (768 - 772) primea de la Carol o psaltire, splendid lucrată de copistul Dagulf. Biblioteca de la curtea din Aachen a împăratului se afla în strânsă legătură cu academia ce funcționa aici, învățații fiind cei care realizau coroborarea textelor biblice, operație la care lua parte deseori însuși Carol cel Mare. Împăratul dăruia, la rândul său, mănăstirilor texte manuscrise. Întrucât papirusul importat din Egipt devenea din ce în ce mai scump și se găsea tot mai rar, pentru copierea textelor a început să fie preferat pergamentul, care se putea prepara cu mijloace locale. Nici pergamentul nu era ușor de procurat și costa mult.

Biblioteca se afla în strânsă legătură și cu arhivele imperiale - arhivum sau armarium, situate în palatul imperial din Aachen și al căror custode era un înalt demnitar de la curte. În afara bibliotecilor de la curte, pe vremea lui Carol au cunoscut o evoluție pozitivă cele aparținând mănăstirilor din Franța- Corbie și Fleury, precum și cele din Italia- Monte Cassino, Bobbio, iar în Germania- Lorsch, Fulda și

Reichenau. În secolele următoare sunt atestate și inventare ale unor biblioteci de catedrale, iar printre primii posesori de biblioteci, alături de regi, se numărau personalități din rândurile clericilor și ale aristocraților, așa cum era marchizul de Frioul care lăsa testamentar în anul 860 un număr de 50 de cărți.

Până în secolul VIII se folosea scrierea cu majuscule care derivase din majuscula romană. În general scrierea varia de la un scriptoriu la altul, neexistând reguli comune. În acest sector se realizează o inovație în scriptoriile mănăstirii Sf. Martin din Tours, unde va apare un nou tip de scriere - minuscula carolingiană - o scriere cu caracterele egale, ușor lizibile, care nu mai folosea legăturile dintre litere, introducând pauza și spațiul între cuvinte și fraze. Noua scriere se va impune rapid în Occident, stând la baza scrisului modern numit antiqua, din care se va dezvolta actualul scris cu litere latine. Tot acum se înlocuiește papirusul adus din Egipt cu pergamentul, deși acesta era desul de costisitor, dacă ne gândim că pentru realizarea unei biblie era nevoie de pieile unei turme de 3-400 de oi și vite. Poate din această cauză regula de scriere din 789, elaborată la mănăstirea din Tours, cerea ca munca de copiere să fie făcută numai de oameni cu experiență și nu de ucenici.

Privită în ansamblul său, arta epocii carolingiene este o sinteză de trei factori:

- vechile tehnici germane,
- tradițiile romane și
- inovațiile bizantine,

din fuziunea cărora rezultă un curent coerent și original în toate domeniile artei: arhitectura, pictura, orfevrăria și miniatura.

III.ARTA MINIATURII

Arta miniaturii a ocupat locul preponderent în arta epocii carolingiene. Tehnica stilizată folosită în miniatură a fost în principal guașa, iar temele erau biblice, inspirate din *Vechiul Testament*. La o mare perfecțiune ajung lucrările executate între anii 820 - 830, cum ar fi "Psaltirea" de la Utrecht sau cea de la Lorsch. Celebre sunt bibliile de format mare (55 x 40 cm), precum *Codex Aureus* din Regensburg, realizat către 870 pentru regele Carol cel Pleșuv.

Textul se scria pe pergament, căruia i se aplica mai întâi un strat de purpură, iar pentru inițiale se foloseau motive reprezentând păsări sau pești colorați în roșu, galben sau verde. În manuscrisele carolingiene miniatura cuprindea, alături de împletituri și spirale, animale fabuloase inspirate după manuscrisele realizate în Anglia, sau elemente preluate din pictura bizantină. De asemenea s-a acordat o mare atenție și legăturii de carte, ferecăturile fiind executate în ivoriu și în aur, precum și încadrarea copertilor prin folosirea pietrelor prețioase, a emailurilor și basoreliefurilor.

IV. BIBLIOTECI MĂNĂSTIREȘTI ÎN TIMPUL LUI CAROL CEL MARE

Bibliotecile mănăstirești vor înflori atât în perioada lui Carol și a urmașilor săi, precum și în epoca postcarolingiană. Funcția de bibliotecar era una dintre cele mai apreciate, mai ales dacă acesta era și cunoscător al limbii grecești. Misiunea lor era nu numai religioasă, ci și culturală, dacă apreciem fie și numai lucrarea în domeniul miniaturisticii livrești.

SANKT GALLEN

Întemeiată de Sf.Gallus, biblioteca din Sankt Gallen era cunoscută în secolul al VIII-lea prin bogăția patrimoniului său format din 1000 de volume.Scriptoriul ei prelua

comenzi și deservea toate mănăstirile Apusului. Școala de călugări întemeiată aici va forma copiiști de manuscrise și de partituri muzicale, copiiști perfecționați care vor deservi toate mănăstirile imperiului german. Cu începere de la mijlocul secolului al IX-lea la Sankt Gallen se întocmește catalogul bibliotecii, operațiune încheiată în anul 880. Din el s-a aflat că biblioteca nu deținea numai literatură teologică, ci și lucrări de drept și de istorie. La Sankt Gallen au fost achiziționate și lucrări englezești, cum erau cărțile venerabilului Beda și ale lui Alcuin de York, menționate în catalog sub denumirea de *libris scottici*.

REICHENAU

Această mănăstire, întemeiată de franci, a fost înființată de Firmin. Activând la curtea regilor franci, el cere permisiunea să se stabilească împreună cu alți călugări în această zonă. Perioada de apogeu a înfloririi acestui așezământ monastic a fost secolul al VIII-lea, când sub abatele Waldo biblioteca ajunge să dețină 1000 volume. Scriptoriul realizează manuscrise pe pergament, împrumutând lucrări de la mănăstiri din Tours, Sankt Gallen, Roma, Padova, Verona, cu texte care vor fi copiate în mănăstire. O sursă de îmbogățire a patrimoniului a fost și schimbul de carte, mai ales în cazul dubletelor de manuscrise, cu mănăstirile din Constantinopol sau cu Sankt Gallen. Un catalog al colecțiilor enumera în anul 415 volumele ferecate pe care mănăstirea le deținea.

LORSCH

Dintre toate mănăstirile întemeiate de francii vestici aceasta a fost cea mai bogată. Biblioteca a fost dotată cu manuscrise voluminoase, mai ales din scriitorii clasici antici, dar în aceeași măsură a fost foarte bine îngrijită și conservată. Aici a fost realizat neprețuitul *Codex Aureus* în secolul al IX-lea, text care poartă numele mănăstirii. Există o evidență clară a tuturor lucrărilor pe baza unui registru, iar pentru folosirea lor se înregistra fiecare beneficiar al lucrărilor.

FULDA

Întemeiată de Sturm, elevul lui Bonifacius, în anul 744, mănăstirea aceasta a resimțit continuu influența insulară engleză, drept care până spre anul 830 nu s-a adoptat scrierea cu minuscule carolingiene. Biblioteca și scriptoriul aflate sub conducerea călugărului Rudolf au asigurat copierea a numeroase lucrări, printre care se remarcă Germania lui Tacitus. Biblioteca era renumită și pentru literatura clasică latină, printre autori aflându-se Cicero, Vetruius, Amianus Marcellinus. Este regretabil că aici cataloagele de bibliotecă sunt incomplete și au fost foarte târziu descoperite, în timpul războiului de 30 de ani (1618-1648), când biblioteca a suferit mari pierderi. În prezent se mai păstrează 50 manuscrise cu copiile unor lucrări hagiografice ale secolului al XII-lea, acum aflate la Basel în Elveția.

V. BIBLIOTECI ALE REȘEDINȚELOR EPISCOPALE

Conform documentelor rămase, aceste biblioteci îndeplineau misiuni culturale similare cu cele mănăstirești, dar beneficiind de resurse materiale sporite.

BIBLIOTECA DIN MUNSTER

Urmând obișnuitul itinerar al inițierii și al perfecționării religioase, primul episcop de aici, despre care legenda spune că de mic copil deprinsese tehnica

preparării cărților din coajă de copac, a fost elev al lui Alcuin și apoi călugăr la Roma și Monte Cassino. Ajuns episcop la Munster, el va întemeia o școală și o bibliotecă ce va funcționa până la 1362. Biblioteca va fi distrusă în 1527 de un incendiu, împreună cu catalogul din ale cărui fragmente putem deduce că ar fi existat în jur de 800 de volume.

BIBLIOTECA DIN KÖLN

A fost întemeiată de episcopul Hildebrand, care fusese consilierul lui Carol cel Mare; scriptoriile acestei biblioteci au fost printre primele care au utilizat minuscule carolingiene. Important de reținut este faptul că lucrările realizate aici au pătruns în majoritatea bibliotecilor medievale, răspândind nu numai spiritul reformelor carolingiene, ci și forma de scriere nou impusă.

REIMS

Pe lângă renumita catedrală a încoronării regilor Franței, orașul Reims deținea și o bibliotecă cuprinzând alături de lucrări de cultură și diverse culegeri de balade și de cântece de vitejie.

Între toate țările europene, Franța a fost țara în care studierea literaturii clasice a fost într-adevăr stimulată, în special în timpul lui Carol cel Pleșuv și al lui Ludovic Piosul, fiii lui Carol cel Mare. Reprezentative rămân psaltirile și evangheliile de la mănăstirea Corbie, consemnate datorită aplicării dispozițiilor de inventariere date de Carol cel Mare.

Ca și în Evul Mediu timpuriu, sub raportul producției de carte Italia rămâne reprezentată de Monte Cassino și Bobbio, care vor funcționa până în secolul al XVII-lea.

VI.CONCLUZII

-Manifestată în diferite forme ale artei de la arhitectură, orfeverie la miniatură și pictură, renașterea carolingiană s-a constituit ca un curent coerent și unitar, dovedindu-și originalitatea conferită de cei 3 factori, anume: tradițiile romane, inovațiile bizantine și orientale și vechile tehnici germane pe care epoca lui Carol cel Mare le-a redimensionat.

-Dintre toate artele, cele mai remarcabile realizări s-au dobândit în miniaturistica manuscriselor. Dacă la început copiii erau aduși la biblioteca imperială din Aachen din Bizanț, din Italia și adesea din insulele britanice, mai apoi, prin secolul al IX-lea, activitatea de copiere a manuscriselor devine apanajul scriptoriilor mănăstirești din ținuturile estice, respectiv de la Tours, Sankt Gallen sau Reims.

-Tehnica miniaturii a ajuns să fie perfecționată, încât se vor realiza adevărate capodopere ale genului, precum *Codex Aureus* și *Evangheliarul din Lorsch* din 810 realizate pentru Carol cel Mare integral în litere de aur. Miniaturile ornamentale aveau ca modele elemente inspirate din manuscrisele engleze sau bizantine, pe care copiii doreau să le întrecă în frumusețe. Tehnica pictării pe fond de aur va fi preluată în stilul gotic, cu ancadramentele lui de vrejuri, cu inițiale prelungi, cu portrete de evangheliști, personaje având figuri alungite.

-Datorită atenției acordate de împărat întregului patrimoniu regal și mănăstiresc, se întocmesc inventare ale tuturor bunurilor, așadar și liste de cărți ale mănăstirilor de la începutul secolului al IX-lea.

-Odată cu moartea lui Carol cel Mare puterea centrală slăbește și imperiul se dezmembrează. Decăderea atrage și instituțiile culturale care erau biblioteca, scriptoriile și școala, chiar dacă Ludovic Piosul încearcă să oprească acest proces prin inițiativele sale, iar biblioteca sa personală din Aquitania era renumită în acea vreme prin bogăția și valoarea sa. Astfel în anul 816 în sinodul ținut la Aachen teologii recurg la argumente găsite în cărțile bibliotecii imperiale. Vor continua și legăturile cu Bizanțul de unde în 827 se trimiteau lucrări redactate în litere unciale, mai ales cu texte ale neoplatonicianului Dionisie Areopagitul, urmând ca acestea să fie traduse din greacă în latină, după cum dispunea Carol Pleșuvul, la Mănăstirea Saint- Denis.

-În secolele IX- X numărul cărților din biblioteci sporește de la câteva zeci la sute de volume. Dacă epocii merovingiene îi revenise meritul de a consolida o întreagă rețea de biblioteci monastice, în secolele XI- XII apar bibliotecile de catedrale, iar în veacul următor cele universitare, cum era cea de la Montpellier. Renumită prin bogăția ei va fi biblioteca de la Sorbona care în 1298 înregistra în inventarul ei 1017 volume.

BIBLIOTECILE EVULUI MEDIU TÂRZIU

Procesul care a determinat în bună măsură înflorirea activității biblioteconomice europene a fost înmulțirea ordinelor religioase în secolul al XII-lea, când, conform statisticii efectuate de Anne Bondéelle în cartea sa *Histoire des bibliothèques françaises*, existau pe bătrânul continent 338 de abații cisterciene, ca numărul lor să sporească la 530 până la finele aceluia veac. Desigur că bibliotecile lor posedau numeroase exemplare de biblie și scrieri ale cărturarilor eclesiastici.

BIBLIOTECILE ÎN EVUL MEDIU

După prăbușirea Imperiului Roman de Apus a urmat o epocă de declin a vieții culturale de tradiție greco-romană, dar nu și dispariția totală a acesteia, civilizația și cultura supraviețuind în multe zone, în special în spațiul mediteranean. Caracterul predominant religios al literaturii, dobândit inevitabil și de biblioteci, se va schimba abia spre sfârșitul Evului Mediu, odată cu afirmarea Umanismului și Renașterii.

Din perspectiva clericilor, literatura antică făcea parte din literatura păgână care fusese distrusă în mare parte, iar unii învățați ai timpului, precum Boetius, Cassiodor sau Isidor din Sevilla vor face apel la ea doar din punctul de vedere al criticii creștine. Doctrina filozofică însemna o deviere de la credință crezându-se că poezia păgână întreține stările emoționale și trăirile senzuale condamnate aspru de biserică. Tradiția cultural latină se păstrează în centrele de activitate culturală, cum ar fi biblioteci, școli monastice sau episcopale.

Primele biblioteci medievale au fost înființate de către mănăstiri, numărul cărților variind în funcție de importanța mănăstirii sau a episcopatului. Din aceste biblioteci nu lipseau scriitori latini, precum și anumite lucrări de gramatică și retorică, științe naturale, în timp ce literatura păgână era complet absentă din biblioteci. Declinul culturii clasice a fost provocat de încercarea de asimilare a literaturii păgâne cu cea creștină. Evul Mediu Timpuriu va fi mai puțin creator și original, dar va asigura permanența culturii prin acțiunile de copiere a lui Platon și Aristotel. Copierea codicelor reprezenta un capitol din regulamentul **officium divinum** prin care călugării îndeplineau următoarele porunci: legite-cititi, scribite-scrieți, orata-rugați, canite-cântați. S-au păstrat miniaturi care-i reprezintă pe copiiști: manuscrisul *Ambrosius* de la mănăstirea Michelsberg din Bamberg, are reprezentat un călugăr aplecat asupra unui manuscris miniat.

În Europa se păstrează monopolul copierii manuscriselor de către călugări mai bine de jumătate de mileniu; copiştii laici plătiți pentru această muncă au apărut abia prin secolele XII-XIII în Italia.

Din păcate cele 28 de biblioteci antice existente la Roma, precum și bibliotecile și școlile ce funcționau pe lângă acestea au fost distruse de nenumăratele invazii ale migratorilor.

Cel care a încercat reînvierea faimei Imperiului Roman de Apus a fost regele Thedoric (474-526), care a fost educat la curtea Bizanțului, fiind inițiat și în cultura greacă. S-a dovedit mereu interesat de asigurarea unei culturi clasice familiei sale, el însuși manifestând interes față de astronomie și studiul fenomenelor fizice. Consilieri îi sunt Boetius și Cassiodorus, încurajându-l pe primul să scrie lucrarea *De consolatio philosophiae*, iar pe celălalt să devină tipul de erudit perfect, contribuind mai mult ca oricare altul în epoca sa, la promovarea culturii în Occident. De-a lungul celor 90 de ani cât a trăit (480-575) s-a preocupat de restaurarea monumentelor romane degradate, de organizarea școlilor prin plata profesorilor, iar spre sfârșitul vieții s-a retras la domeniul său din Calabria, unde a înființat mănăstirea Vivarium. Centrul cultural Vivarium cuprindea în afară de bibliotecă și un scriptorium pentru copierea operelor latine și grecești, pe care Cassiodorus le procurase din Africa. Biblioteca sa era sistematizată în lucrări grecești și lucrări latine. Cărțile erau îmbrăcate în piele de culoare diferită, ușurând regăsirea lor. La mare cinste se aflau bibliile, unele cu miniaturi, dar exista și un corp al gramaticilor, al lucrărilor de didactică și istorie naturală. Biblioteca putea fi folosită și seara, datorită unui sistem de aprindere automată a lămpilor de petrol; pe fiecare masă se afla câte o clepsidră pentru a marca ora. Catalogul descriptiv al cărților din bibliotecă sa demonstrează că Cassiodorus face pentru prima dată distincția dintre studiile literare și cele științifice. După moartea sa biblioteca se va destrăma, o parte din fondurile acesteia ajungând în nordul Italiei, iar altele la Verona. Despre copişti el spunea: „Dintre operele săvârșite de mâna omenească, cea pentru care îmi mărturisesc înclinația este munca copiştilor, care, făcută cu scrupulozitate, răspândește învățătura domnului și adaugă plăcerile sufletului. Fericită îndeletnicire, deprindere de toată lauda să predici slujindu-te de munca mâinilor tale, să dezlegi cu mâinile tale tainele limbilor, să lupți cu condeiul și cerneala împotriva uneltelor diavolului”.

Ordinul benedictinilor înființat de Benedict de Nuncia în 529 a jucat un rol important în copierea de lucrări teologice în Scriptoria mănăstirii din Monte Casino; regulile de conduită ale benedictinilor impuneau acestora o normă anuală de lectură de 1 500 de ore pe an ceea ce însemna cca 15 000 de pagini, deci 50 de volume a câte 300 de pagini fiecare. Dincolo de faptul că această lectură trebuia să fie doar teologică, important rămâne faptul că bibliotecile ordinului trebuiau să fie dotate cu o serioasă rezervă de cărți, iar activitatea scriptoriilor să fie foarte productivă. Întrucât ordinul interzicea posedarea privată a cărților, singura sursă de carte rămânea biblioteca mănăstirii care trebuia să dețină astfel puțini autori, dar în multe exemplare, ceea ce sigur nu era de natură să stimuleze creația originală a călugărilor. Abia cu începuturile misionarismului, benedictinii confrunțați cu tot felul de situații neprevăzute vor începe să studieze și să cerceteze din punct de vedere geografic, istoric și politic ținuturile spre care se aventurau. Oricum, importanța ordinului constă și în serioasa contribuție la răspândirea catolicismului, iar din punct de vedere pragmatic, la dezvoltarea economică atât a ținuturilor europene cât și a celor de curând creștinate.

ROMA- este orașul care în Evul Mediu timpuriu s-a distins prin mulțimea bibliotecilor care funcționau pe lângă biserici. Biserica San Lorenzo va fi locul unde

Papa Damasus I a organizat arhiva papală care cuprindea și cărți. Potrivit tradiției în această bibliotecă s-ar fi aflat și actul prin care Constantin cel Mare (donația constantiniană) dăruia Papei Silvestru I (314-335) palatul Lateran ca reședință papală. În orice caz, papa Inocențiu I 401- 417 va aminti mereu de existența unei biblioteci a Lateranului (*Bibliotheca Romana Ecclesiae*). În timpul acestui papă se va produce și separarea celor două instituții (arhiva și biblioteca).

Conducerea bibliotecii laterane revenea unui *primicerius*, aceasta până când papa Sergius I(687-701) va introduce funcția de *sacellarius*, în sarcina căruia revenea custodia bibliotecii.

O bibliotecă importantă este și biblioteca bisericii Sf. Petru. Aici se păstrau în special actele și emanațiile regale, actele de donație ale regilor francezi, scrieri ale împăraților bizantini depuse inițial în preajma mormântului Sf. Petru; în timpul papei Leon al II-lea 682 – 683 se construiesc încăperi speciale pentru păstrarea documentelor speciale. Ambele biblioteci, laterană și cea a bisericii Sf. Petru vor beneficia de donații din partea papilor, fie din propriile lor lucrări, fie din ale altora. Papii trebuiau să-și doteze bibliotecile întrucât trecerea treptată a popoarelor la creștinism era însoțită de nevoia de carte rituală dar și de necesitatea evitării ereziilor teologice.

O altă bibliotecă importantă a fost întemeiată în secolul VII la mănăstirea Bobbio de către abatele Columban; ea va concura de-a lungul secolelor cu cea a benedictinilor, și va supraviețui până în secolul XI. Columban cerea călugărilor lecturi zilnice, iar pentru a atinge această finalitate el a procurat literatura teologică din Spania, Africa sau Orientul apropiat; scriptoriul ce funcționa aici era foarte activ, pentru copierea lucrărilor folosindu-se așa numita *scriere irlandeză*. Aici au fost rescrise o serie de lucrări creștine folosindu-se ca suport pergamentul unor lucrări păgâne, luând naștere astfel *palimpsestele*.

SPANIA- în peninsula iberică purtătorii culturii, ai cărții și ai scrisului erau în principal episcopii și înalții prelați. Un învățat de seamă spaniol a fost Isidor, episcop de Sevilla (560 – 636), unul dintre ultimii cunoscători ai culturii antice și autor al unei enciclopedii *Originum seu etymologiarum libri XX*, ce trece drept cea mai importantă din întregul Ev Mediu timpuriu. În capitolul VI din *De libriis et officiis ecclesiasticis* se ocupă de cărți, iar în capitolul III, intitulat *De bibliothecis* începe cu analiza etimologiei cuvântului Bibliotecă, făcând și un istoric al bibliotecilor (de la cele romane păgâne la cele creștine, insistând pe cea realizată de Sf. Hieronim). În capitolele IX- XIV explică pe larg suporturile și materialele de scris, precum și sensurile cuvintelor *codex*, *volumen*, *librar*.

Aceasta este prima și cea mai completă lucrare de biblioteconomie ajunsă până la noi, după ce a dispărut din antichitate; a influențat foarte mult literatura biblioteconomică ulterioară. Pentru realizarea acestei lucrări Isidor a beneficiat de serviciile bibliotecii aflate în palatul episcopal din Sevilla, bibliotecă pe care, de altfel, o și descrie în lucrarea sa. Biblioteca dispunea de un sistem de clasificare a operelor pe dulapuri: în dulapul 2 erau depozitate bibliile, în dulapurile 3 –9 patristica, poezii creștini în dulapul 10, istoricii în dulapul 11, autorii contemporani în dulapurile 12 – 13, juriștii în dulapul 14. literatura păgână era reprezentată prin lucrări juridice iar cu privire la literatura poezilor, cititorul era prevenit să nu abuzeze în folosirea lor. Scriptoriul care ținea tot de bibliotecă era interzis cititorului iar în preajma sa se cerea liniște totală. În mănăstirile din Spania, la fel ca și în cele din Italia, călugărilor li se impunea lectură, iar orice deteriorare a cărților se pedepsea cu o izolare de 3 zile. Nu orice mănăstire își permitea luxul organizării unei biblioteci; deseori mănăstirile trebuiau să se asocieze pentru a putea folosi în comun o bibliotecă. Atribuirea funcției

de bibliotecar călugărului era un moment festiv, în timpul căruia episcopul îi înmâna acestuia inelul cu sigiliul bibliotecii, și îl binecuvânta cu cuvintele: „Acesta este păstrătorul cărților și mai marele peste copiiști”.

FRANȚA- în teritoriul francez mănăstirile continuă tradiția culturii antice într-o perioadă de decădere pentru Europa Apuseană, perioadă datorată crizei sistemului politic și migrațiilor; colecțiile de carte din mănăstiri erau formate din biblii, cărți necesare serviciului religios și lucrări hageografice. Copierea cărților se făcea de obicei de către monahii care nu puteau lucra la câmp. Și aici exista regula cititului și copierii de cărți. Dintre mănăstirile ce dețineau biblioteci mai importante le amintim pe cele din Tours, Liege (sec. VI), Saint – Denis (sec. VII). Însemnate devin cu timpul și bibliotecile reședințelor episcopale, precum cea din Lyon, care pe lângă biblioteci și scriptorii vor avea și școli.

Corbie, o altă mănăstire întemeiată de regina Mathilda în jurul anului 660, a ajuns în scurt timp să-și creeze o bibliotecă vestită, în jurul căreia va lua ființă și o școală teologică..

IRLANDA- este o cultură a cărții, realizările în acest domeniu fiind deosebite. Școlile funcționau pe lângă mănăstiri și nu se limitau doar la studiul teologiei; se mai studiau : greaca, gramatica, artele. Dintre biblioteci amintim pe cea de la Armagh, întemeiată de Sf. Patriciu, care, în legende sfîinților era catalogat ca un mare iubitor de carte, el însuși copiind evangheliare și psaltiri.

Mai important este irlandezul Columban, întemeietorul mănăstirilor din Kells și Dunow, reprezentat adesea în evangheliare ca și copiator de cărți, în ciuda faptului că pergamentul irlandez trecea drept unul dintre cele mai rudimentare. Ceea ce-i caracterizează pe autorii irlandezi este caracterul doct al scrierilor lor, precum și interesul pentru studiul altor discipline decât teologia.

Năvălirile vikingilor în Irlanda sec. IX – X au distrus o serie de biblioteci, puținele cărți salvate de către călugări în fuga lor din calea barbarilor n-au mai putut fi copiate în scriptoriile europene, datorită scrierii ce nu era cunoscută în bibliotecile din Sankt Gallen, Paris, Milano.

ANGLIA- Canterbury devine nu numai un centru renumit de studiu, ci și institut teologic al clerului anglican, tot acum se vor forma și alte școli teologice, cum sunt cele din Essex, Wessex.

Tot Columban este cel care a înființat mănăstirea Iona din sud-vestul Angliei în 563, unde s-a realizat evangheliarul cunoscut azi sub numele *Biblia de la Kells* (sec. VIII). Irlandezii care în scriptoriile lor învățau un tip nou de scriere, vor introduce același stil și în mănăstirile din Anglia.

Biblioteca din Canterbury a supraviețuit năvălirilor vikinge, fiind menționată până în secolul al XII-lea. A cunoscut o deosebită înflorire în timpul bibliotecarului Hadman, un bun cunoscător al culturii grecești. Biblioteca era alcătuită din două părți, una ținând de catedrala de la Canterbury, iar cealaltă de mănăstirea benedictină, ambele deținând fonduri valoroase.

Henric al VIII-lea (1509-1547), în timpul secularizării averilor bisericii catolice, a dispus împrăștierea celor 3 000 de manuscrise aflate aici, printre care lucrări ale lui Homer, Euripides; Ioan Gură de Aur, toate în limba greacă.

Activitatea culturală din Anglia se află sub puternica înrăurire irlandeză, deși vor apărea și lucrări ale autorilor englezi, scrise în anglo-saxonă, precum cele ale lui Beda Venerabilul care vor sta la baza limbii literare engleze. Beda a fost un teolog erudit al epocii sale, istoric al bisericii engleze, principalul reprezentant al culturii nord-occidentale în Evul Mediu timpuriu. A scris tratate de metrică, de ortografie, un manual de dialectică, o istorie naturală precum și o mulțime de biografii.